

166402

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK
SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK.
XLVIII.

A FINNUGOR ÉS INDOGERMÁN NÉPEK
LEGRÉGIBB ÉRINTKEZÉSÉNEK
NÉHÁNY BIZONYÍTÉKA

BEVEZETÉSÜL A KÉRDÉS TÖRTÉNETE A XX. SZ.-BAN,

IRTA:
ERDÓDI JÓZSEF

B U D A P E S T, 1 9 3 2

PFEIFER FERDINÁND-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS
(ZEIDLER TESTVÉREK)

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK
SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK.
— XLVIII. —

A FINNUGOR ÉS INDOGERMÁN NÉPEK
LEGRÉGIBB ÉRINTKEZÉSÉNEK
NÉHÁNY BIZONYÍTÉKA

BEVEZETÉSÜL A KÉRDÉS TÖRTÉNETE A XX. SZ.-BAN

IRTA:
ERDŐDI JÓZSEF

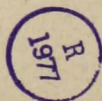
B U D A P E S T, 1 9 3 2

PFEIFER FERDINÁND-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS
(ZEIDLER TESTVÉREK)

166402

A szegedi Ferencz József Tudomány Egyetem
bölcseztudományi, nyelv- és történettudományi kará-
hoz benyújtott doktori értekezés.

Bíráló: dr. Schmidt Henrik egy. ny. r. tanár.
Társbíráló: dr. Mészöly Gedeon egy. ny. r. tanár.

ELŐSZÓ

Ezen munkám egyrésze Munkácsi Bernát *Arja és kaukázusi elemek I. c.* munkájának bevezetését kívánja kiegészíteni, azaz be akarja mutatni a finn-ugor és indogermán nyelvek érintkezésére vonatkozó kutatás történetét a XX. sz.-ban és utalni a tényre: mily komplikált témacsoporttá vált ez a probléma. A tulajdonképpeni tárgyalásban csak egy fogalomkörbe tartozó szavakat vizsgálók, mivel esupán a legősibb érintkezéshez kívánok adatokat szolgáltatni. Új egyeztetések és a régiek új szempontból átvizsgálva támogatják a feltevést, hogy a finnugor népek indogermánokkal már Kr. sz. e. több ezer évvel, még ősi lakóhelyükön, érintkeztek.

Hálás köszönettel tartozom Schmidt Henrik és Méyszöly Gedeon szegedi, Bloch Jules párizsi és Jokl Norbert bécsi egyetemi tanár uraknak, akik szívesen voltak segítségemre e nehéz kérdések megvilágítására irányuló törekvésemben.

Szegeden, 1931. szeptember.

A szerző.

Rövidítések.

A szokásos rövidítéseken kívül, ill. azoktól eltérőleg a következő jelzéseket használjuk:

AU = Jacobsohn: Arier und Ugrofinnen.

fu. = finn-ugor.

A fonétikai jelölésekben híven megtartottuk az eredeti szövegek írásmódját, csupán a negyedik fejezetben használunk — nyomdatechnikai okokból — szláv *jer* jelölésére petit *u* és a szláv *jerj* jelölésére petit *i* betűket.

1.) A kutatás a XX. században és a számnevek.

a.) A kutatás.

Munkácsi Bernát könyvének¹ a bevezetése összefoglalta az eddigi vizsgálódások eredményeit és felsorakoztatta a különböző véleményeket. A nevezetesebb művek mind ott voltak² és most látszott, megoldást csak az a felfogás hozhat, hogy jövevényszavaink több forrásból, több időből valók. Ez már V. Thomsen³ véleménye, aki árja (f. *sata* '100' mordv. *s'ada* etc.) kölesönvétel mellett rámutatott balti jövevényekre is (f. *tuhante* '1000' lp. *duhat* md. *t'ožän*, eser *tisem* < lit. *tūkstantis* 'id'), de emellett jövevényekre (m. ezer vog. *säter*) etc. újból árja forrásból. Ugyanekkor teszik fel, hogy az érintkezések [ill. ősi rokonság] színhelye Dél-Oroszország⁴ és állítanak egymás mellé árja jövevényszavakat és ősi rokonságról tanuskodó gyököket (R. R. Stackelberg). Magyarországon fellép Munkácsi és rámutat, hogy ezen jövevényszavaink idősebbek, mint az oszmanli, csuvas és török-tatár kölesönszók.⁵ Ő már ekkor több réteget különböztet meg (iráni, ind, összet, pahlavi stb.). Ily szempontból foglalta Munkácsi az addigi kutatásokat össze, de megoldatlanul maradt az esetlegesen régebbi időkből származó jövevényszavak, valamint az ősrakonság kérdésének vizsgálata.⁶ Ő elsősorban a magyar nyelvben található jövevényszavakkal foglalkozott. Ezért a későbbi kutatók a többi finn-ug. nyelveket vizsgálták tüzetesebben és az idg.-f.-u. érintkezéssel és kronológiai kérdésekkel foglalkoztak.

K. B. Wiklund fölveti az ősrakonság kérdését.⁷ Vele polemizál Schmidt József⁸ és ezen vita eredménye a tétel: csak primitív jelentésű szavak, nagy számban, azonos fogalom- és tárgykörből tanuskodhatnak ősrakonságról; kulturszavak csak egymás mellett lakásról (állatnevek, ház, számok). De az ősi összetartozás eszméje elevenen marad, egyrészt bizonyítékok nélkül,⁹ később azonban már bizonyítékok és hangmegfelelések összeállításával. Hannes Sköld¹⁰ utal újra az ősrakonság lehető-

ségére (1927). Indogermán alakokból magyaráz Norbert Jokl,¹¹ rámutat a különbségre, amely a régen és újabban átvett jövevényszók palatálisainak képviselésében van. Vö. f. *deksan* (árjaságon kívüli) mellett m. *hág* 'klettern', ostj. *χῶνχ* 'id', zürj *kaj* 'hinaufsteigen', md. E. *kaj* 'aufgehen' < idg. **gheng-/ghong-*: got. *gaggan*, ófn. *gangan* 'gehen', ói. *janghō* 'Bein'; (a hang és gutturális explozió); f. *vie-* 'führen, fahren' md. M. *vije* 'id' m. *viv-* 'tragen' < idg. *vegh-*: lat. *veho*. Melléje áll Stefan Mladenov,¹² — anélkül, hogy róla tudna, — midőn Bubrich¹³ finn-germán szögyeztetéseit kiegészíti; álláspontja nem világos: f. *muoto* 'façon' *muokkaa-* 'façonner, bearbeiten': gr. *μάσσω* 'drücke, knete' lat. *modus* 'Art, Mass'; f. *kolkki* 'kastrieren': got. *halks* 'κενός' ósl. *cholki* 'ledig' etc.

Jövevényszó teljesen idg. hangalakkal, f. *deksan* 'tiz', ahol *ks* az idg. *k* affrikata helyettesítése.

A Sweat-féle ario-altáji probléma tárgyalását sürgeti Mladenov. Ily egyezés: magy. *köldök* 'Mutterleib, Nabe!' got. *kilthei* 'id', tat. *kindik* 'id'.¹⁵

Másrészt feltűnik egy másik felfogás, melynek hívei szerint vannak jövevényszavak a fu. nyelvekben idg. *e*, *o* hangokkal árja *a* helyett, de a palatálisok már spiransokká fejlődtek ezen szavakban,¹⁶ pl. f. *mehi-läinen*, m. *méh*, 'Biene': ói. *makša* 'Fliege, Mücke' av. *maṣša* 'id'¹⁷ f. *por-sas*, zürj. *porys* 'Schwein' lat. *porcus*; vö. még md. *riz* 'Glück' ói. *ras* 'Reichtum' lat. *res*; f. *osta* 'kaufen' wog. *vata-χum* 'Kaufmann': ói. *vasna* 'Kaufpreis' gr. *ὄνοσ* 'id' lat. *venus* 'Verkauf' tő **uosno-/uesno-*. A prae-árja alap-nyelvből való átvétel ellen fordult Hermann Jacobsohn¹⁸ és azt állította, hogy a finn-ugorok csupán (ős-)iráni nyelvből vettek át szavakat. Ezt kétségbe vonta Schmidt József és oly jövevényszavakra utalt, melyek csak is az ind nyelvből származhatóak.¹⁹ Hannes Sköld is tévesnek tartja H. Jacobsohn felfogását. Szerinte a finn-ugor és az árja nyelvek érintkezése Kr. sz. e. 1600—600-ra helyezhető, ha az indogermán nyelvközösség valójában Kr. sz. e. 2000 körül oszlott fel²⁰ és utal oly szavakra, melyeket a magy. nyelv az osszétből vett volna át. A magy. nyelv lett volna közvetítő az osszét és vog. -osztj. nyelvek között (Téves: I. Gaál MNy. 22:56—70). Aurélien Sauvageot utal arra, hogy még a tokár nyelv is befolyásolhatta a finn-ugor nyelveket.²¹ Előtte már Simonyi Zsigmond felvetette ezt az eszmét.²² Ezen idő kutatásairól nincs megfelelő bibliográfia. A Bussenius kísérlete²³ csupán néhány cikket sorol fel és nem ad áttekinthető képet a különböző irányokról, amelyek most

anyagot gyűjtenek. Egymás mellett találjuk az ario-altáji (Sweat, Mladenov), az indo-uráli (Paasonen, Sköld), az indogerm.-fu. (Jokl, Wiklund), a praeárja-fu. (Setälä, Paasonen), az iráni-fu. (Jacobsohn), az ind-fu. (Schmidt, Munkácsi), az összet-fu. (Munkácsi, Sköld) irányokat.

Még számtalan kutató nevét lehetne felsorolni. Mellich János (MNy. 25), Fuchs (FUF 16:87 és köv.), H. Junker (Ung. Jb. V:441), E. Lévy (KZ 55:156-9, Ung. Jb. 6:93., 7:87 és k.). Holger Pedersen (KZ NF 19:334 és köv., 20:129, 217). Ezen bibliográfiai felsorolás nagyon részleges, az e körbe vágó, 1901-től megjelent cikkek száma kb. 150. Itt nincsenek megemlítve a főbb tanulmányok, nevesebb nyelvészeinktől, mert azokra hivatkozni fogunk a szövegben.

b.) A számnevek.

Munkácsi könyvének megjelenése után a számnevek aránylag sokszor voltak tárgyai a nyelvészeti vizsgálatnak. Elsősorban maga Munkácsi igyekezett azokat kronológiailag beosztani. Szerinte 'egy, száz, ezer' a finn-ugor nyelvekben (a *tuhante* típus kivételével vö. fent) ind. hangtani sajátosságokat mutatnak; éppen így ind eredetű az ugor csoportnál a hetes szám,²⁴ a finn-permi nyelvekben pedig *e* hangot találunk ugyanezen számnál, az árja *a*-val ellentétben.²⁵ A permi nyelvek tízese *min* skr. *māna-* 'Messen, Mass' szóval, perm.-*mis* '10' pedig pahl. *mas* 'gross' szóval, perm.-*don* '10' av. Gen. *dasgngm* szóval függnek össze.²⁶ Ugy véli, hogy a hatvanas szárendszer nyomait is meg lehet találni a finn-ugor nyelvekben.²⁷ — Setälä²⁸ szerint f.-*deksan* '10' indogermán eredetű. Véleménye, hogy az ugor csoport hetes számában egy praeárja *e* hang van. A hét permi alakjai annyiban különböznek, hogy az ugor alakok nem mouilliert kezdő más-salhangzójával szemben jésítettet mutatnak. Véleményéhez csatlakozik Theoder Korsch,²⁹ szerinte f.-*deksan* indogermán eredetű, de ebből a forrásból magyarázható a *seitsemän* '7' is. Idg. *septm̥-o (gr. ἑβδομος or. *sed'mói*) lenne az etymon. Az *s<t*; -*eit*- pedig *eb/ep* gyöngülése, csonkulása volna (így már Munkácsi). Munkácsival ellentétben m. *líz~tizen-* alakokat iráni eredetűnek tartja. — A m. *ezer* '1000' közvetlen eredetét Hannes Sköld a krimgóti *hazer* 'id' szóban keresi, a tizét pedig az összet-

ban.³⁰ — A finn-ugor nyolcas, kilences számok indogermán eredetűek.³¹ — Kiegészítésként fontos Aur. Sauvageot tanulmánya,³² mely kimutatja az ural-altáji egyes szám közösségét. Így kétséggé lesz a magy. egy '1' stb. ind eredete.

2.) Feltételek és eredmények.

A finn-ugor és indogermán népek érintkezéséhez teljesen hiányzik a történelmi háttér. Nincs tudomásunk valamely indogermán nyelvet beszélő népről, amely a finn-ugorok feltételezett volgamenti őshazája közelében lakott volna. Így tehát egy szűken lehatárolt tárgykört kellett vizsgálnom és azon át az érintkezés valószínűségét bebizonyítani, hiszen számtalan történet által fel nem jegyzett tényről beszélnek a nyelvészeti emlékek; ők tudósítanak az őstörténetről. Ha több szó ugyanazon fogalomkörből származik, máris valószínű, hogy ezen a ponton kulturális befolyás alatt állt egy nép; állíthatjuk ezt anélkül, hogy történelmi háttér erősítené feltételezésünket. Nincs mindég szükség arra a történelmi tanúságtételre, melyet Ernst Léwy követel³³ éppen ezen egyeztetések esetén. »Die lautliche und bedeutungsmässige Übereinstimmung von Wörtern kann immer Zufall sein.«³⁴ Oly szavak jelentésbeli s hangteli egyezése, amelyek egymást kiegészítve sorakoznak egymás mellé, nem nyugodhatik pusztá véletlenül. Itt látjuk, hogy az idegen műveltség mily szempontból állott a finn-ugor fölött, amely kiegészítésre szorult.

A 'hét, nyolc, kilenc, tíz' számok ugyanazon korra és egy közös időpontra mennek vissza. A fu. ősnép ebben az időben valószínűleg már nem élt együtt egységes népként, amit az s hangok különböző, szabálytalan képviselője és a fordítási formák különbözősége (nyolc, kilenc-nél) mutat. Egy nyelv ez még, de már dialektusokkal, amelyek jövevényszavakat közvetítenek, mert közöttük már nagyobbodik az ür. Az idg. ősnyelvben is vannak dialektusok, térbeli kiejtési sajátágok, amelyek idővel nyelvi különbséget okozó elemekké lettek.³⁵ Nincsen szó itt egy tényleges, egy egységes ősi nyelvről. »Der Terminus [Ursprache] bezieht sich vielmehr auf ein gewisses System von Übereinstimmungen zwischen den historisch nachweisbaren... Sprachen.«³⁶ Így az újabbban átvett jövevényszavak hangtani különbözőséget mu-

tatnak az öröklött szavakkal szemben, mivel hangfejlődések már folyamatban voltak vagy már le is zártak. Jövevényszó és öröklött szó között csupán időbeli különbség van³⁷ és így egy hangbeli, mert az átvett szó a majd csak következő hangváltozásokban vesz részt, de azokban részt vesz tekintet nélkül jövevény voltára, azonban már megváltozott hangállományt talál és így a hanghelyettesítések tere nagyobb és változatosabb. Németh Gyula szerint a finn-ugorok és szamojédek őshazájukban a nyugaton élő indogermán és a keleten élő török népek között laktak.³⁸ A szamojédek elhagyták a finn-ugor népeket, amelyek tovább egészen a Krisztus előtti 3. századig a Volga középső folyásánál laktak.³⁹ Ezen fentemlített nép a nyugati őshazából jövet telepedett meg ideiglenesen Dél-Oroszország pusztáin, hogy onnét idők multával Ázsia felé vonuljon. Nyelvében már benne hordozta azt a sajátságot, amely később a satem-nyelvcsoporthoz karakterizálta, mert a *k* és *t* hangok nyelvükben félzárhangok lehettek, erősen palatalizálódva, szinte afrikata jelleggel.⁴⁰ Ezt mutatják a f. *deksan* '10' és *seitsemän* '7' szavak, amelyekben *ks* és *ts* e sajátságos *t* és *k* hangok helyettesítői (l. 5. 7. fej.). Ezen nyugaton állomásozó nép, közel állt (hanganyagilag) a szlávokhoz, de a germánokhoz is, mit a holdhónap mutat. Nyugati befolyásokat közvetített már és befolyása kereskedelmi és kulturális szempontból volt fontos. Itt sajátjukat adták a finn-ugor népek át, amely e befolyás hatása alatt hatos számrendszerét tízes számrendszerre fejlesztette.

A finn-ugor nép ebben az időben már törzsekbe oszoltan élt, amelyek helyzetüket bizonyára több ízben változtatták. Ismeretes még történelmi időkből is, hogy egy nomadizáló törzs mily könnyen hagyja el lakóhelyét és megy más, *idegen* törzsszel jobb vidékekre vagy harci útra.⁴¹ Így mindig más törzs lehetett a közvetítő, így mindig más volt a törzsek helyzete és viszonya egymáshoz, így lehet ugyanazon szó hangalakja más és más különböző törzseknél.

Ezen ősi népről kaptunk még egy adatot az idg. jövevényszavakból: nem volt kereskedőnép, mert a kereskedő, vétel, vásárolni szavak szintén jövevényszók a számnevek mellett: f. *osta* 'kaufen' cser *uzalem* 'ich verkaufe', votj. *vuz* 'Ware, Handel', vog. *vita-zum* 'Kaufmann':⁴² ói *vasna* 'Kaufpreis' lat. *venus* 'Verkauf': **uosno-* / *uesno-*. A további kutatás bizonyára több kiegészítő eredményt fog felmutatni, addig bizonyítsanak az itt következő egyeztetések.

3.) 'Olvas, számol'

a.) Az ige.

A finn-ugor és indogermán érintkezés egyik legrégebb jelének tartom az 'olvas' 'számol' fogalmat kifejező szó azonosságát. Kultúrszó ez, mert egy nép ismerheti a számolást in concreto anélkül, hogy szava volna az in abstracto számolás megjelölésére. A számolás hosszú ideig a testhez van kötve és nem tud ezen »érzéki felfogástól«
szabadulni, amely végső formájában nem is felfogás, hanem praktikus mód. A primitív népek, sőt kultúrált népek egyszerű emberei, a gyerekek, csak valamin tudnak számolni, meg kell érteniök a számoltat, vagy valami annak megfelelő anyagait. Valószínű így, hogy a finn-ugor népeknek voltak számaik egytől hatig és ezekkel meg tudtak jelölni (összeadás v. szorzás, kombinálás útján) nagyobb számokat⁴³ és mégsem volt egy igéjük a számolás folyamatának megjelölésére.

Újabb időben Norbert Jokl⁴⁴ tárgyalta ezen fu.-idg. igék összetartozását, nem tudva, hogy ezt már előtte Karl Penka⁴⁵ bebizonyította, aki szerint a finn-ugor és árja népek között belső, mély érintkezések voltak. Azon anthropológiai megállapításokra támaszkodik, melyek szerint a finn-ugor népeknél dolikephalis fejalkotású, szőke hajú embereket lehet találni. Bizonyítani kívánta, hogy ezen vonások árja népektől származnak és ezért nyelvi egyezésekre mutat rá, amelyek idg. jelleget hordának magukon. Többek között a f. *luke* 'lesen, zählen, hersagen' — gr. *λέγειν* lat. *legere* szópárt említi. Nyelvészeti szempontból N. Jokl vizsgálta ezen egyezést és helyesen egy hátsó hangrendű idg. gyökeret keresett, mivel a fu. alakulatokban mindenütt velaris magánhangzót találunk és azt a gr. *λόγος, λογίζομαι* szavakban meg is találta.

Ezen egyeztetést nem ismerve mutatott ezen átvételre Stefan Mladenov is rá,⁴⁶ bár hibásan, mert ő a fu. szavakat, melyekben csak egyszerű magánhangzó van, oly idg. szavakkal vetette össze, melyekben diftongust találunk; **leug(h)* (a *leg-* tö továbbképzett alakja): vö. gót *liuga* 'Ehe' ófn. *liogen* 'lügen' kelt *luge* 'Eid' *lug* 'Lüge' a következő jelentésfejlődéssel: 1. beszélni, 2. ígérni, esküdni, 3. hazudni. Szerinte a fu. csoport 'beszélni' jelentése az eredeti, de ez ellen szól az, hogy a finn-ugor szócsoporthoz ősi jelentése látszólag 'számolni'.

Az idetartozó fu. szavak a következők: f. *luke* (Pl. 1. *lu'en*) 'numerare, legere' lp. *lokke* 'id' md. *luvi* zählen' cser. *lud-* 'legere' ostj. B. *luñt* 'zählen, lesen' vog. *lau-* 'sagen' m. *olvas* < *lovas < **luv-* 'zählt, liest' ostj. *lovet*

'zählt' vog. *loþinti* 'durchzählen'.⁴⁸ Ezen szócsaládot az indogermánra vezethetjük vissza, de egy *u* vagy *o* fokot kell keresnünk, amely ténylegesen meg is van a görögben és óizlandiban. Az árjában nem maradtak fenn e szavak megfelelői. Vö.

gr. *λέγω* 'sammle, lese, zähle' gr. *λόγος* 'Wort, Rechnung, Rede' *λογίζομαι* 'rechne, überlege'; lat. *lego* 'zusammenlesen, auflesen', *legio* 'ausgehobene Mannschaft'; alb. *mb-le* 'sammle, ernte, versammle' öizl. *log* 'Gesetz'.⁴⁹ Jokl szerint a fu. szavak *u* hangja erősen zárt *o* hangra mutat és ez pedig görög sajtáság, de lehet ósgörög, sőt indogermán is. Meg kell azonban figyelni, hogy a szó csak a görög, latin, albán, izlandi nyelvekben fordul elő; de a bővített **leug(h)* tő már szélesebb elterjedtségű: megvan a germán és kelta nyelvekben is. Az etimont nem tudjuk kimutatni teljes pontossággal, nem tudunk erre vagy arra a nyelvre, mint átadóra rámutatni. A szó lehet indogerm. eredetű, de származhat az idg. nyelv egy dialektusából is. Tény, hogy ezen szó jövevény és hogy ezen a téren állott a fu. ősnép egy idg. törzssel kulturális, ill. kereskedelmi összeköttetésben. »Gegen Entlehnung dieser Sippe ist nichts einzuwenden« — mondja a szkeptikus Jacobsohn,⁵⁰ de mégis vigyázatra int. Szerinte a f. *deksan* izolálva áll és egyedül is marad. Ezzel szemben úgy vélem, hogy ugyanazon fogalomkörből jövevénytiszavak csak ugyanazon időben jöhettek a finn-ugor népekhez. És ezt bizonyítja a következő jövevénytiszavak hangalakja.

b.) 'Szám, tíz'.

A fenti igéhez tartozik egy főnév, amelynek jelentése nem egyezik azonban az idg. *leg-/log-*ból képzett gr. *λόγος* 'Wort, Rede, Zahl' jelentésével. A finn-ugorban a főjelentés 'tíz'. Ha ez a szó általános, határozatlan 'szám' jelentéssel megvult már a finn-ugorban az idg. 10-es számrendszer átvétele előtt, akkor már, mint öröklött szó vette fel a 'tíz' jelentést. Ha a szó és a tízes számrendszer átvétele ugyanazon időbe esik, akkor egy másik idg. szót kell keresnünk, amely a tíz jelentést a régi szóra átadhatta, vagy pedig egy újabb szót, amelynek hangzása a fenti igetőéhez hasonló s így a jelentést szintén közvetíthette.

A fu. szavak: f. *luku* 'Zahl, lectio, numeratio' lp. *lokko* 'numerus, numeratio'⁵¹ cser. *lu* 'zehn'⁵² zürj. *lid* 'Zahl' vog. *lau* 'zehn, Zahl' osztj. *ñ-leχ* 'zehn weniger um eins'⁵³ lp. *lokke, lokk* 'zehn'. Négy nyelvben találjuk a tíz jelentést és kettőben csak az általános számjelentést;

bár ismeretes, hogy az általános számjelentésből kifejlődhetik a határozott mennyiségjelölés. Csak kívülről kell egy befolyásoló körülmény vagy egy hasonló hangalakú szó, melynek jelentése 'tíz'. De az idg. nyelvcsaládbeli gr. *λόγος* 'Wort' és óizl. *log* 'Gesetz, *das Ausgesprochene' szavaknak nincs meg a keresett tíz jelentése.

Az idg. **leiqu-* 'lassen, zurücklassen, übriglassen' tőhöz tartozik litv. *lėkū, likau, likti* 'lassen';⁵⁵ *loiqu-* ablautokra utal ói. *rirēca*, gr. *λέλοιπα* got. *laih*.⁵⁶ Így talán lat. *loquor* 'sprechen, auf jemanden lassen' is ide tartozik.⁵⁷ A tő jelentése 'hátrahagyni', de időbeli szempontból és ennél fogva alkalmazható a számolás egymásutánjában is. A régebbi jelentés: ói. *rēknas* n. 'ererbter Besitz, Eigentum', az újabb: gr. *λοιμός* 'übrig' g. *laih* 'id' lit. *liktas* 'id' szavakban látható. A számsorban is előfordul: got. *ainlif, twalif* '11, 12', litv. *vėnū'lika*, '11' *dvų'lika* '12' s. i. t. egészen 19-ig, ólitv. *lėkas* 'tizenegyedik'; ófn. *einlif* '11', *zweelif* '12', ónorv. *ollugu* '11'.⁵⁸ Egyes germán nyelvekben vannak alakok veláris magánhangzóval vó.: ófríz. *andlova* ónorw. *tualf, tolf*, n. nyj. *zwolf* < *tuelef. Ezen alakok a gr. *λόγος* -hoz finn-ugor alakban és 'számol' igéhez igen közel állanak és azt befolyásolhatták, ha nem maguk lettek kölcsönvéve. Gr. *λοιμός* got. *laih*. ónorv. *ollugu* is azt mutatják, hogy egy veláris magánhangzóju alak is létezett, amelyet a finn-ugorok át is vehettek. Az idg. szó etimologikus jelentése nem volt 'tíz', de az átvevő nép helyzeténél fogva ezt a jelentést látta benne (litv. *vėnū'lika* = lat. *un-decim*. Időközben kiegyenlítődés is léphetett közbe, ha az átvett két szó magánhangzója különböző volt és mi most a f. *lukea* 'numerare' *luku* 'Zahl' szavakat egybetartozóknak érezzük. Ha pedig a *log-'Zahl' főnév került a finn-ugor alapnyelvbe át, úgy litv. *-liku* és idg. megfelelői csupán jelentésbeli befolyást gyakoroltak, csak jelentés etymonok.

4.) Idg. pol- 'Seite, Hälfte' > F. U.

»Von den Sachen, die zweiteilig sind, liegt dem Menschen wohl sehr nahe sein eigener Körper.« Itt maradt meg a dualisok a leghosszabb ideig. Ezekből a kettős testrészekből, amelyek végeredményben mégis egyet, egy párat alkottak, jött a fél megjelölésére szol-

gáló szóeska. Így az idg. **pol-*, *put és *kholp-tövek a genitáliák (melyek két részből állnak) és a 'halb' megjelölését szolgálják.⁵⁹ Vö. sl. *pōli* 'Geschlecht Geschlechtssteil' *polu* 'Hälfte'. A tulajdonképeni jelentése Hinterbacken.⁶⁰ Fleisch, Hälfte (vö. még lett *pluta* 'Fleisch'). Vagy idg. **put-*: ói. *putau* 'die beiden Hinterbacken' ón. *futh* f. 'cunnus' litv. *pautas* 'Hoden'-litv. *puse* 'die Hälfte' <*putsye.⁶¹ Hasonló jelentésfejlődés idg. *kholp-nál > germ. *xalbaz > n. *halb* 'dimidium', de késői sl. *xōlpu* 'Knecht' <'penis'; vö. gót *kilthei* Mutterleib: ang. *child* Kind⁶² ói. *putau* 'die beiden Hoden', *potas* 'Junges' litv. *putytis* 'junges Tier'⁶³ v. ö. még or. *xolostitu* 'kastrieren' <*xolp* + *hstos* 'penis + schneiden'⁶⁴

Így van egy idg. **pol-* tő egy jelentéspárral: 1. Genitalien, Seite, 2. Hälfte, Halb. A tő **pol-*, amint ezt a szláv mutatja⁶⁵ vagy bővítve **polut-*. Az első 'Geschlechtsteil' jelentés nélkül találunk a finn-ugorban egy hangtestben és jelentésben megfelelő alakot, azonban itt van egy palatális magánhangzójú alak is, amely a szamojéd tanúsága szerint nem ide, hanem egy szélesebb körhöz, az uralihoz tartozik. A mélyhangú alakok: f. *puole-* 'pars dimidia, dimidium, Seite' észt *pole* 'halb, Hälfte, Seite' osztj. *puñil* 'Seite' vog. B. *pāl*, *pal*, 'Seite, Hälfte' wotj.: *pal* 'Seite, Gegend' md. *pola* 'Ehehälfte (Mann od. Frau)'.⁶⁶ Emellett találunk palatális magánhangzósalakokat: m. *fél*, 'dimidium, latus, socius' osztj.: *pelak*, *pelek* md. *pälä*, *pele* 'Hälfte, halb, Seite' cser.: *pēle*, *pele* 'id' lp. *pele* 'dimidium, latus'⁶⁷ f. *pieltä* 'ad marginem vergere' *pielos*, *pielus* 'margo'⁶⁸ osztj. *pel* 'halb, Seite'⁶⁹ vog.: *pāl* 'halb, Hälfte'.⁷⁰ Kifejezések, mint m. *fél-kezű*, *fél-szemű*, lp. *čalme-pele* 'halb-äugig' osztj. *pelak-jož* 'halbe Hand'⁷¹ szintén a palatális alakok régebb voltát bizonyítják.

Ezen egyeztetés már Andersonnál⁷² megvolt. Utána K. B. Wiklund figyelmeztetett, hogy e szó megtalálható a szamojédban is, tehát nem sorozható be az idg.-fu. egyeztetések ill. kölcsönszavak közé⁷³: juraksam. *piele* osztj.-szam. *pālek*, kamassz. *phiel* 'halb'. Ezt Anderson is tudta, fel is sorolta a szamojéd alakokat⁷⁴, de az ő idejében a szamojéd rokonság nem volt kritérium idg. átvétel ellen. Anderson nem is jövevényszavakat keresett, hanem ősrökonságot bizonyító töveket. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a szó csupán palatális magánhangzóval fordul a szamojédban elő s a jelentése egyezik a f.-u. hátsó magánhangzós alakokéval. Természetesen a finn-ugorban már mind a két csoport megvolt⁷⁵, de

nem ugyanazon tő variációi ezek, hanem a palatalis magánhangzójú alakok az urali nyelvközösség idejéből való és csak a velaris tő származik az indogermánból: f. *puoli* 'Seite, Teil, Hälfte', liv. *puol* 'Seite, Hälfte', m. *fal* 'Wand, Mauer', vog. *pāl, pāl*⁷⁶ és l. fent. N. Anderson még lp. *akta palen* 'semel' kifejezést is idesorozza, de az inkább a gr. *ἀλλόος* tipushoz tartozik. A megfelelő idg. tövet már a fejezet elején felhoztuk: **pol-*: ósl. *poli*, m. 'latus, ripa sexus, dimidium', *pola* 'dimidium', *polu* 'dimidium, asser' (or. *polu* 'Hälfte, Geschlecht').⁷⁷ A jelentésfejlődéshez l. egyh. szl. *poluma* 'in zwei Hälften' (megkövesedett dualis instrumentalis)⁷⁸, got. *halbs* 'halb' ags. *healf* 'halb' (adj). A nőnemű alakot a germánban 'Seite' jelentéssel használták: gót. *halba*, kfn. *halbe*.⁷⁹ Evvel függ össze az ófn. előljáró szócska *halb* 'in die Richtung, aufseiten'⁸⁰ v. ö. wog. *palt* 'seitwärts'. Megfigyelendő, hogy a szó csak a szlávban fordul elő.

5.) A hetes szám.

A kutatók állandóan törekedtek a fu. hetes számokat közös forrásból magyarázni. Azonban a finn-permi alakok hangtest és jelentés szempontjából eltérést mutattak, úgy, hogy azokat az ugor alakoktól el kellett választani.⁸¹ Vannak azonban körülmények, melyek arra utalnak, hogy a fu. népek a hetes számot együttélésükkor vették át. Későbbi kultúrák sokat elmostak, de a régi rendszer romjai még megtalálhatók, mint hidlábak, egyik és másik népnél.

a.) Etnográfiai nyomok.

A finn-ugor népeknél a hold-hónap volt elterjedve. A hold és hónap megjelölésére ugyanazon szó szolgál: m. *hó* 'mensis' v. ö. *hóka ló* 'Pferd, das auf der Stirn einen weissen Fleck (Mond) hat'⁸² ostj. *Xus* 'stella'⁸³ ostj. K. *χαι* 'mensis' md. *kov kou* 'luna, mensis' zürj. *kozul* 'id', f. *kuu* 'luna, mensis' cser. túl'zo 'Mond, Monat',⁸⁴ ostj. *tiliš* 'id'.⁸⁵ Már ezen jelentés-kettség mutatja, hogy a finn-ugor népeknek az időbeosztás a holdra támaszkodott, a hónap így valószínűleg 28 napból és ennek megfelelőleg 4 hétből állt.⁸⁶ Ahol az egykori hónapneveket az újabb befolyás el nem törölte, ott tizenhárom hónapnevet találunk. Ezeknél elnevezések alapja természeti jelenségek.

Az osztják nyelv irtisi⁸⁷ és más dialektusában is tizenhárom hónapnevet találunk.⁸⁸ A voguloknál hasonlóképpen.⁸⁹ A finn-ugor nyelvcsalád ellenkező végén, az

észteknél szintén tizenhárom hónapnevet találunk⁹⁰; ez a tizenhárom hónapos időszámítás még ma is meg van népi használatban. (Baranyai Zoltán magántanár úr sz. közlése.) Nem lehet ez germán eredetű az észteknél, — bár a hét (Woche) megjelölésre szolgáló szó északi jövevény, — mert az északi germánoknál az év tizenkét hónapból állott.⁹¹ A nyugati germánoknál még Tacitus idejében a holdtölte határozta meg a gyűlések időpontját,⁹² a hó és hold nevei azonos gyökből származnak (n. Mond, Monat). Az izlandi hónapnevek: Kornschnittmonat, Widdermonat, Schlachtmonat, szóval természeti változásokon alapulók, *de számuk csak tizenkettő*.⁹³ Tehát az észti évbeosztás nem germán eredetű. Az észteknél az év tizenhárom hónapból, a hó 28 nappól áll. Így az év 364 nappól áll és egy nappal rövidebb (pontosabban 1 1/4 nappal), mint napév (julianusi év). Ezért ők minden évben tudatosan egy nappal később kezdenek számolni. (Az izlandi [germán] év is rövidebb, 364 nappól álló, de betoldások nincsenek, csak a 3., 8., 14., 20., 25. év végén.)⁹⁴ A finn-ugor népek bizonyára ismerték a holdévet, minek bizonyítéka, a tizenhárom vogul, osztják, észt hónapéveken kívül, hogy a finnek, észtek és magyarok az annus bissextilist egyformán 'fliehendes Jahr'-nak. M. szökőév, f. *karkaus vuosi*, észt. *üle astja aastag*.⁹⁵ Ez a kifejezés ma oly évre vonatkozik, melyben egy betoldott nappal több van. Eredetileg minden évre vonatkozott, mert mindegyik év rövidebb volt a napévnél és mindig át kellett egy napot szökni és nem kellett azt számolni.

Meg kell még jegyezni, hogy a finn-ugor népek a holdat árja befolyás alatt személyesítették meg (Kálmány: Op. laud.) és hogy f. *vuote*- 'év' szónak is vannak idg. megfelelői gr. *ἔτος* 'Jahr'.

Ezen három egyező vonás az időszámításban a szélső csoportoknál. Vannak azonban vonások, melyek csak az ugor csoportoknál találhatók. Így a hetes szám szolgál egyúttal a 'Woche' megjelölésére: m. *hét*, (óm. *hēt*), vog. *sāt*, *sāt*, osztj. *lābat*, *tābat* 'sieben, Woche', vö. *hétfő* 'Montag eig. Wochen-Kopf', vog. *sāt-puñk-χatəl* 'Sonntag tkp. Wochen-Kopf-Tag', osztj. *tābet-uk katl* 'Sonntag = Wochen-Kopf-Tag'.⁹⁶ A finn-ugor nyelvek nyugati csoportjában egy újabb jövevényező szolgál a 'Woche' jelölésére: est. *nādal*, md. *n'ed'la*, zürj. *nedel* < or. nedylja 'Woche'⁹⁷ cser. *arn'a*, votj. *arn'a* < esuv. *ärnä* 'Woche'⁹⁸ f. *viikko* < germ. *wika-. Munkácsi úgy véli, ez a kettős jelentés az asszíról jön, de a közvetítő nyelveket nem határozza meg; asszír. *sibittu* '7', *sibutu* 'Woche' szavak a későbbi hangfejlődés

útján az ugor nyelvekben összeestek,¹⁰⁰ ami ténylegesen megtörténhetett (v. ö. 3. b.). De ez még nem magyarázza meg *hétfőt* és társait. Munkácsi maga utalt az összetettség nyelvbeli *kurisär* szóra, melynek jelentése 'Montag ill. Wochenkopf' (*kuri* 'Woche', *sär* 'Haupt' Ilyen még *wotj. vordis'kon* 'Geburtstag, a hét első napja' eszer. id., amelyek Munkácsi szerint szintén az összetételek származnak: 'Tag an welchem die Woche sich gebärt, anfängt.'¹⁰¹ A szanszkritban találjuk a következő jelölésmódot: *ādivāra* 'Sonntag tkp. the beginning day'.¹⁰² Ezen kifejezés az árja (praeárja) nyelvtörzstől kerülhetett a (finn-) ugor nyelvcsaládba. Eszerint nem *hétfő* volt a kezdő nap, hanem vasárnap, amint ezt a *vogul* és *osztják* nyelvek is mutatják.

Az indeknél a napokat a bolygók után nevezték el. (hindi: *itvār* 'Sonntag', *somvār* 'Tag des Mondes', *māgalvār* 'Tag des Mars' stb.). Ezen rendszer kora bizonytalan. Rómába is elkerült, de ott csak Theodosius halála után figyelhető meg. Dio Cassius szerint Rómába Egyiptomból került ezen elnevezési mód. Egy megállapítható: Keleten ősrégi időben terjedt el.¹⁰³ A hétnapos hét, melynek napjait bolygónevekkel jelzik, biztosan babyloni eredetű. Ismeretes ezen nép asztronómiai tevékenysége és az a tény, hogy náluk a hetes szám szent volt.¹⁰⁴ Ezen napok közül kettő istennőknek, öt isteneknek volt szentelve. A magyar néphit szerint azonban létezik egy keddi (ténylegesen talán *hétfői*) boszorkány. Egyes helyeken ezen az *estén* nem szabad dolgozni, másutt pedig csak az asszonyoknak tilos a munka.¹⁰⁵ Ezt a babonás hitet eddig nem magyarázták meg kellően, bár más népeknél is megtalálható.¹⁰⁶ Úgy véljük, hogy ez a bolygók isteneiről alkotott felfogással függ össze, amely a keltáknál és germánoknál archeológiai,¹⁰⁷ az utóbbiaknál azonkívül még mitológiai nyomokat hagyott hátra.¹⁰⁸ A magyaroknál elmosott mindent a későbbi szláv-keresztény befolyás.¹⁰⁹ Kedd ma a hét harmadik napja, de *hétfő* eredeti jelentése mutatja, hogy kedd valaha csak a második nap volt, amit a nyelvjárási alakok is mutatnak: *ketöd*, *keddöd*, *kedded* (Nyr. 2:133, 3:466), melyek a két szónak 'második' jelentésű alakjai. Ez nem a szláv-tól való jelentésátvétel (vö. bolgár *vtornik*), hanem a *vog. kitit xāt!* kifejezéssel egy forrástól jövő megjelölés. A közös ugor alak pedig összetettség vagy kaukázusi alakokra megy vissza,¹¹² ha ezek nem későbbi keresztény befolyás alatt előállott kifejezések.

Időbelileg egymásután jövő befolyások rakodtak rá az alaprendszerre s gyakran teljesen el is tüntették azt. Vannak vonások, melyek a finn-ugor ősnép idejére utalnak: holdév, szökő nap, a hold-felfogás. Vannak újabbak, de a történelőtől idő sötétségében nem lehet pontosan meghatározni, mely néptől vették a finn-ugorok ezt vagy azt át, mely népek a közvetítők.

b) Hangtani fejtegetések,

A múlt század nyelvészei a hét megjelölésére szolgáló szavakat a finn-ugor nyelvekben összetartozóknak tekintették.¹¹³ Csupán az e századbeli kutatók kezdték két csoportra osztani a hetes szám fu. alakjait: a) a finn-permi: f. *seitsemän*, lp. *čieča*, md. *šisem* cser. *šemet*, *šimit*, *šomat*,¹¹⁴ *šem*, zürj. *šizim*, votj. *šizim*, b) ugor. m. *hét* (tárgye. *hetet*, óm. *hēt* < *ēt (Szinyei NyK 33: 477), de Horger *hēt* < *het* (nyj. *hētjö*) < *hetü* (Anonym < *heütü* vö. osztj. *iäüet* '7' (MNY 23: 498 és MNY 10: 109), vog. *sāt*, *sāt*, osztj. *tābat* A finn-permi csoport hangtani rendellenességei: az *ei* diftongus az *än* végződés, a *ts* kapcsolat, a f. *seitsemän*ben; a szóközépi lp. *č*; a md. *š*, a permi *ž*, a cser. *šemet* ~ *šem* alakok. Az első két tény már Munkácsinak is feltűnt és sikerült is az elsőt elfogadható módon megmagyaráznia. A finnben megfigyelhetünk egy *ei* ~ *öy* hangváltakozást pl. *leiju* ~ *löyhy* 'lebegni', éppen így egy váltakozást *äy* ~ *yy* között; ezek második tagja esetleg egy *b*, *g*, hangokból keletkezett *v* hangot tartalmaznak: pl. f. *myvrrä* 'Maulwurf' f. karj. nyj. *mügrä*, f. *äüräs* 'steil' olonetz. *äbräs*.¹¹⁶ Így f. *seitsemän* < *seüt < *sevt < *sebt ~ *sept-. (ói. *saptá*.) A második rész — *semän*, ez szerinte a f. *sama* 'derselbe' szót tartalmazza (=md. *semä* 'all') és amely árja eredetű (szkr. *samá*-.). Ezen szócska a jelentés megerősítésére szolgált a számsor végén álló szónál, vö. osztj. S. *čam joñ* 'gerade zehn'.¹¹⁷ Ezzel szemben feltehető, hogy a *ts* hangkapcsolat egy idg. *t* affrikata helyettesítése lehet, mint ahogy *ks* a f. deksan-ban és társaiban a *ks* kapcsolat egy idg. *k* affrikátát ad vissza,¹¹⁸ amit — úgylátszik — már Jacobsohn sejtett: »die fu. Ursprache hatte durch *ts* eine dentale, stark mouillierte Tenuis aufgenommen, bei fremden *k* hatte sie nichts entsprechendes.«¹¹⁹ (ezért jött *ks* helyére). Így fu. *septsem az idg. *septm* megfelelője. Az eredeti *m* hangot és a szó össze-nemtett voltát

mutatják a nyelvjárási formák: weps N. *seitsim*, f. dial. *seitsen* est. N. *seitse* liv. *seis*. Mint a f. *-deksan* megfelelőinél, itt sem szabályos a szóközépi s megfelelése a többi finn-permi nyelvekben. Szinnyei¹²⁰ szerint fu. *ts* megfelelői: permi *s*, *t's* cser. *š* md. *s*, f. *s* lp. *ts*; itt permi *šizim*, md. *šišem*, cser *šišem*, lp. *čie ča*. A hangok képviselete más, azonban figyelembe kell vennünk, hogy Szinnyei összeállítás a szókezdő mássalhangzókra vonatkozik a finn-ugor ősi szavaknál, jövevényiszavakban, szóközépi helyzetben, *-pts-* kapcsolatban a fejlődés más utat vehet. (Szóközépi helyzetben csak az *s~ž* fokválta-kozási párat tárgyalja Szinnyei: permi *š* cser *š* md. *š* f. *h*. Op. laud. 37.)

A finn-permi alakok így mind egy *e* hangot mutatnak és *indogermán* (praeárja) eredetre vallanak. Az ind. *saptá-*, av. *haptá-* alakok árja sajátságait nem látjuk. Praeárja jövevényiszavaink vannak, melyek továbbfejlődött palatálisok mellett *e* hangot mutatnak (f. *mehi-läinen* m. *méh* 'Biene': av. *maxši* 'Fliege, Mücke' ói. *makš*¹²¹ f. *rihma* 'Band': ói. *rašmi* 'Strang').

Az ugor alakok: m. *hét* < * *ēt*, osztj. *tābet*, vog. *sāt*, *sāt*. Ezek viszonyát Szinnyei,¹²³ Setälä¹²⁴ és Jacobsohn¹²⁵ tökéletesen megmagyarázták. A szókezdő magy. *h* a számsor előző *hat* szavának befolyása alatt keletkezett (Vö. gr. Herakl. *ὅξτω*). A fu. *s* szabályos megfelelője m. o. vog. *t*, osztj. *l*, *l*, *t*, *j* volna. Csupán két műveltség-szó mutat másirányú fejlődést: m. *hüvely*, vog. *sipel* 'Degenscheide' (A'KE. 342); m. *hölgy* 'Zobel', vog. *sólši* (Budenz MUSz. 138. NyK. 20:149).¹²⁶ Mind a kettő jövevényyszó s csak ily jövevény műveltség-szavakkal lehet a m. *hét* szót és megfelelőit összevetni, nem pedig alapnyelvi ősi szavakkal. Az összevetés eredménye: az ugor alakok a *hét* megjelölésére egy forrásból származnak, mert mindegyik jelentése 'Woche, sieben'. Belső hangmegfelelkezésük egyezik a hangtani szabállyal.¹²⁷ A szókezdetben talán mondatfonétikai átalakulásokat látnunk: zöngétien s zöngéssé lett (vö. votj. *vit-das~vid-das*. (Paasouen: Md. Lautlehre 10.). Így a mai magyar nyelvben is. Vog. *s* volna az eredeti, m. osztj. *z pedig mondatban keletkezett volna.¹²⁸ Mindkét feltevés magyarázatot ad: vagy későn felvett jövevényyszó, amely egynemely törzsnél már befejezett *s* fejlődést talált, vagy mondatfonétikai átalakulás. (Melich azonban a m. *hét* *h* hangját etymologikus értékű hangnak tartja. MNy. 9 (1913):394.

A 'Woche' jelentés közös volta, a belső hangfejlődés (osztj. *lābet*, m. *hét*. vog. *sāt*, vö. osztj. *ēbet* 'Geruch' vog. *āt*, *āt*. 'id'; osztj. D. N. *ubet* 'Haar' vog. *āt* 'id') egy-

idejü és ugyanazon forrásból való átvételre mutatnak. Azonban nem tudjuk teljes biztonsággal meghatározni, a m. *ē*, vog. *ä* eredeti voltát, bár az osztj. *a* szabályosan megfelelője lehet ezeknek: m. *tél* 'Winter' vog. *tāl*, *tāl*, osztj. *tal*, *tēl*, f. *talvi* 'id'; m. *két* 'zwei' vog. *kit*, osztj. *kat*, *kāt*, f. *kaksi*. Itt csak a finn-permi alakok támaszthatnák az *e* teóriát alá, de az ugor formák odacsatolása nem teljesen bizonyos. A f. *deksan* '10' m. *tíz* mintájára m. **hez*, v. **ez* alakot várnánk. Vagy ez esetben a kiejtés könnyítésére fu. **septsem* > ugor *septem* > *sepet*-hangfejlődés ment volna végbe (?). Csak külső (etnográfiai) nyomok és az *e* hang erősíti meg az összetartozást. Mikor a fu. népek kulturfoka alábbszállott, elvesztek a napok nevei, a hét fogalma, a későbbi befolyás is elmosott sokat, de imitt-amott még maradtak közösségi nyomok (holdév, szökő nap, a hó, hold jelentéskettség).

A hétnapos hét, a holdhónap Keleten ősidóktól ismeretes. Afrikában 10 napos volt a hét, a rómaiaknál *nundinae* járta, a Pontusnál a vásár volt az irányadó, a skandinávnál legrégebben öt napos volt a hét, csak az asszir-babiloni népeknél találjuk a hétnapos hetet a holdévvel összefüggésben. Ezen hét napos hét került az árja népekhez és a zsidókhoz, majd a keresztény vallással Európába.¹²⁹ A finn-ugor népek már régi lakóhelyeiken megismerték azt és használták. Csak oly néptől vehették át, amely a hetes számot is adta, ahol 'sieben' és 'Woche' megjelölésére ugyanazon (esetleg továbbképzett) szó szolgált, ahol a *hétfő*, *kezdő-nap* kifejezés megvolt. Az előbbi új jelenségként találjuk a nyugati idg. népeknél *šabua* 'Woche' (*šabu* '7') után képezve: gr. *ἑβδομη* 'Woche, dem Apollo geheiligter Tag'¹³⁰ lat. *hebdomas* és *septimana* ir. *sechtman* ókorn. *sevthun* alb. *jave* 'Woche'. Ezek elnyomták a görög 30 napos hónapot, a latin *nundinaet*, az ir. *nomad*-ot.¹³¹ Árja területen a sieben megjelölésére szolgáló szóból van képezve a 'Woche' jelentésű szó: skr. *saptā-hā*-, ujperzsa *haftah*, vö. még tock. A *spätikom*. Ez praeárja alakban szintén átkerülhetett és a két alak a fejlődés folyamán összeeshetett.

ldg. '8=2—10, 9=1—10' > fu.

Még az idg. nyelvközösség korában a tízes számrendszer lett az uralkodó, mégis megtaláljuk más: négyes-, ötös-, tizenkettős- ill. hatvanas és huszas-számrendszerek nyomait.¹³² A fejlődés folyamán sok jelölési mód elveszett és így a fu. nyelvek megőrizhettek oly alakokat, melyeknek etimonja eltűnt, amelyeket egy rivális számrendszer megjelölési módjai elnyomtak. Az idg. nyelvcsaládnál is lassan fejlődött ki a tízes számrendszer a kultúra emelkedésével és az idegen befolyással párhuzamosan. A legrimitívebb számrendszer, amely még észrevehető, a négyes: az első négy idg. tőszámnév ragozható s háromnemű; egy oly korból származnak, mikor még a szám nem szakadt el, nem absztrahálódott a számolt tárgytól¹³⁴ Ezután következett az ötös számrendszer (vö. idg. *penkue* '4+1'¹³⁵ gr. *πενταξέιν* 'ötösével számolni',¹³⁶ 'Hat' és 'hét' látszólag sémi eredetű jövevényszavak.¹³⁷ 'Nyolc' és 'kilenc' a négyes számrendszerhez tartoznak: 'Nyolc' egy dualis (gr. *ὄκτω* got. *ahtau*) 'kilenc' jelentése tkp. 'az új szám' (t.i. a kettőstetradé után): vö. lat. *novem*: *novus*, tock. *ñu* 'neun, neu'.¹³⁶ A tizenkettős és huszas számrendszer is hagyott hátra nyomokat. Ugyanabban az időben fejlődött ki a tízes számrendszer is, amely máig fennmaradt.

Már Sigm. Feist megállapította, hogy a finn-ugor nyelvekben csak az 1—6 számokra volt szó s már a hetes szám megjelölésére egy indogerm. jövevényszót használtak.¹³⁹ Természetesen ezzel nem azt állította, hogy a finn-ugorok csak 1—6-ig tudtak számolni, hiszen ismerünk primitív afrikai népeket, amelyeknek csak 1—3, 1—4-ig vannak számaik, de kombinálás, ismétlés által mégis ki tudnak fejezni nagyobb számokat.¹⁴⁰ A római számsor végső képében szintén összeadásból és kivonásból állt elő, minek *nyelvi* alapja van (IV. VI.).¹⁴¹ Így van minden számsor építve. *A kultúra fokát az önálló eredeti magas számjegyek adják meg.*

Be akarták bizonyítani, hogy a fu. népnél hetes¹⁴² vagy tízes¹⁴³ számrendszer volt. De látjuk, hogy számrendszer volt az eredeti. Látjuk azonban, hogy 7, 10, 100, 1000 jövevényszavak, csak 1—6 számok autochtonok, tehát a finn-ugor népeknél bizonyára hatos számrendszer volt elterjedve, melyet idegen befolyás alatt fejlesztettek ki tízes számrendszerré.¹⁴⁴ De felmerül a kérdés: honnan valók a közbeeső számok: nyolc és kilenc?

Egyes idg. nyelvek 11 és 12 jelölésére a következő kifejezéseket használják: 'lass eins, lass zwei', így gót

ainlif, twalif n. *elf, zwölf* norw. *ollugu* '11' litv. *vėnu'lika* '11', *dyv'lika* '12'. Ezen kifejezések teljesebb jelentése 'lass eins über zehn' lenne.¹⁴⁵ Így még óizl. *hann hafthe vetr of fintugt*: 'er hatte einen Winter und die Fünfzig'¹³⁶ Ezen számok vagy a lat. *linquo* 'verlasse' gót *leihvan* 'leihen' gr. *λείπω* 'verlasse'¹³⁷ szavakhoz tartoznak és ezen át pedig a lat. *loquor* 'sprechen' szóval függnek össze és így jelentésük 'das Gezählte' vö. lat. *decem* '10' gr. *δέκα* *deka* 'zeigen, zählen', n. *zählen: erzählen* fr. *compter: conter*.¹⁴⁸ Ugy vélhetjük, hogy a két kéz v. láb ujjai jelentették az első tízest és ezután a kitárt ujjakból nem kellett egyet vagy kettőt behajtani. Keresnők azonban ellentétes alakokat is: 'végy el egyet, végy el kettőt (a tizből)'. Ezeket azon népnél találjuk meg, amelynek saját számai csak 1—6 voltak; ez a fu. nyelvésalád, amely a nyolc és kilenc megjelölésére oly szavakat használ, melyeknek jelentése tkp. '2—10, 1—10'. Az egy és kettő jelölésére szolgáló szó finn-ugor, a másik szó idg. v. fu. Tehát teljes v. részleges jelentésátvétel.¹⁴⁹ A fu. nyelvekben a következő alakokat találjuk:

	8	9	10
finn.	<i>kahdeksan</i>	<i>yhdeksän</i>	<i>kymmenän</i>
lp.	<i>gavce</i>	<i>ovce</i>	<i>lokke, lokk</i>
md. E.	<i>kavkso</i>	<i>vehksa</i>	<i>k'emän</i>
cser.	<i>kändä-kxšə</i>	<i>əndek šə</i>	<i>lu, jang</i>
zürj.	<i>kökja-mis</i>	<i>ök-mis</i>	<i>das</i>
votj.	<i>ʔa-mis</i>	<i>uk-mis</i>	<i>das</i>
osztj.	<i>ni-leχ</i>		<i>joñ</i>
vog. B.	<i>nala-lu</i>	<i>ántel-lu</i>	<i>lu, lou</i>
m.	<i>nyolc</i>	<i>kilenc</i>	<i>tiz</i>

A kifejezés első része honi, ugyanazon szó szolgál 1, 2 megjelölésére, kivéve a vog. *nala-lu* 'Nase - 10', *ántel-lu* 'Seite - 10', azaz távolabb és közelebb a tízhez; m. *nyolc* talán ugyanaz (c a *mis* maradéka, vö. *harminc* '30' *kilenc* 'ausser zehn').¹⁵⁰

Ezen jelölési mód megtalálható csaknem minden egyes idg. nyelvben, bár csak a második dekadtól kezdve, az elsőben csak a latin számításmód IX. 'zehn weniger eins' őrizte meg. Ezen egyezést sejtetőleg említi már Munkácsi Bernát, ő utal az ói. *ėkōna vinčati* '20 weniger eins' alakra.¹⁵¹ Azután teljesebb tudományos vizsgálat.¹⁵² Most utalni kívánok arra, hogy az indogermánban nyolc és kilenc jelölésére két párhuzamos kifejezés szolgált. Az egyik a fentemlített, négyes számrendszerhez

tartozó, a másik a finn-ugor típussal egyező kivonásos. »Die Zahlreihen sind keineswegs konsequent durch Anfügung immer der Nächsthöheren an die vorhergehende Zahl entstanden, sondern z. T. sind die kleineren Zahlen von einer höheren besonders ausgezeichneten Zahl aus gebildet.«¹⁵³ Ily számlálási mód található az idg. nyelvekben, legjobban kifejlődve a lat. és ind. nyelvekben:

Ind nyelvek:

skr. *ēkōnavinṣati* '20 weniger eins', *unavinṣati* 'fehlend zwanzig'¹⁴⁴ usw. *ekayā na trimṣat* 'vermöge 1 nicht 30' etc.¹⁵⁵ *tryunaś aṣṭih* '57' (analogikus képzés). Hindi: *untis* '29' (*tis* '30'), kasmir *kunawūh* '19' (*wūh* '20') *kunatrah* '29' (*trah* '30'), *kunasit* '79' (*sit* '80') perzsa: *muzdah* '19' stb.¹⁵⁷ Az ind. nyelvekben azért maradt meg e kifejezőmód teljességében, mert a dravide nyelvek számai ugyanígy voltak képezve: telugu: *eni-midi* '8' *tom-midi* '9' (NyK. 10:353).

Görög:

εἴκοσι δύοῖν δέοντες '18', *δέονσαι δέοντα*¹⁵⁸ ¹⁵⁹ *ένός δέοντα*
εἴκοσι εἴη '19 Jahre'¹⁶⁰ *τριακόσια δέοντα ένός* '29'¹⁶¹ *ένός*
δέοντα πεντήκοντα '49'¹⁵⁸ *τεσσαράκοντα παρὰ μίαν* '39'¹⁶¹

Latin *dudeviginti* '18', *undeviginti* '19', *duodetriginta* '28', *undetriginta* '29', *duodequadraginta* '38' stb. *undecentum* '99'.¹⁶²

Germán: gót. *fidwor tiguns ainamma wanans* '39' (a gr. *τεσσαράκοντα παρὰ μίαν* (2. Kor. 11, 24) fordítása,¹⁶³ ófn. *eines min dhamme fimfzuc* 'um eins weniger als 50', *zwei min dreisich* '28'¹⁶³

Albán: *tridjete pa n'e* '29'¹⁶³

Óizl.: *einom fátt i thriá tego* 'um einen ermangelnd an dreissig' *einne nott mithra en thrimir tego* 'eine Nacht minder als dreissig'.¹⁶⁴

Ezen alakok bizonyítják, hogy a számolás ily módja az összes idg. nyelvcsoporthoz elterjedt volt, noha az első dekadban csupán a római írásmód IX. (vö. II. de XXX, Plinius 3, 62) őrizte meg. Ugyanis a nyolc most használatos jelölések: lat. *octo*, gót. *ahtau* stb. dualisok és kétszeres a jelentésük; 9 pedig ugyanazon tőből származik, mint új és jelentése, a (2x4 utáni) új szám (vö. gót. *niun* '9', *niujis* 'neu' stb.).¹⁶⁵ Ezek a négyes számrendszerhez tartoznak és régebbiek, mint a fenti tízes számrendszer és az ujonnan alkotott számokat el is nyomták.

A finn-ugor nyelveken belül nem találunk egységes alakot, mert a tíz megjelölésére több alak szolgált. Az 1, 2 számokat, az első részt megjelölő szó sem mindig világos.¹⁶⁶ Ezen alakok mutatják, hogy a finn-ugor nép

az átvétel idején együtt élt még ugyan — ezért egyező a kifejezés módja —, de már törzsébe oszoltan, amit a fordításban előforduló szavak különbözősége bizonyít. Az alakok elosztódása erősíti a finn-ugor népek ismeretes beosztását, mert az ugor és finn-permi alakok között minden csoporton belől kisebb egyezéseket találunk, úgy az első, mint a második tagra vonatkozóan.

Voltak nyelvészek, kik ezen számokat hasonlóan képzett török számokkal kívánták kapcsolatba hozni. Vámbéry mutatott ily alakokra a török nyelvcsaládban,¹⁶⁷ de etimológiájuk és létezésük nem elfogadható.¹⁶⁸ Talán köztör. *sekiz* '8', *tokuz* '9' ugyanilyen módon képzett,¹⁶⁹ azonban a finn-ugor számrendszer nincs semmiféle kapcsolatban a török-tatárral, nem rokon természetű, nem vett át abból semmit.

7.) A 'tíz' jelölése.

A fu. nyelvekben a 'tíz' megjelölésére több szó szolgál. Idg. eredetűnek bizonyították az egyiket (f. *deksan*), majd újabban a másikat is (vog. *lau* típus). A permi *das* és m. *tíz* szavakat írâni, a permi *min* alakot asszír eredetűnek tartották. Mi itt a f. *deksan* és a m. *tíz* összetartozását és a permi *-min* a finn *kymmenän* idg. eredetét kívánjuk bebizonyítani.

a.) idg. *^Adek^om > f. *deksan*, m. *tíz stb.*

Bár ezen típus csak a nyugati fu. nyelvekben és ott is csak összetételekben¹⁷⁰ található, Setälä mégis finn-ugornak tartja: f. *kahdeksan* '8', *yhdeksän* '9', < *kayden-deksan, *üyden-deksan,¹⁷¹ lp. N. *gakce*, *gavce* '8', *okce*, *ovce* '9', md. E. *kavkso* '8', *veikse* '9', cser. *kändä-kxše* '8', *ändekxša* '9'. Holger Pedersen a finn alakokat *kahde-*, *yhde* + *ksan*, *ksän* részekre kívánta bontani és a második részt a tör. *kuz*, *kiz* mellé állította (*sekiz* '8', *tokuz* '9').¹⁷² A cser. alakok azonban bizonyítják — amint ezt már D. E. D. Europäus és Joh. Gustav Cuno¹⁷³ látták, hogy nem *ksan*, hanem *deksan* a tízet jelentő rész. A régi alak *-m* re végződött, amint ezt a nyj. alakok bizonyítják: wot. *kahešä*, Gen. *kahešsama* '8', *ühesä* Gen. *ühessämä*, est. Gen. *kaheksme*, *üheksme*, liv. instr. distr. *kä'deksmin* 'je acht'.¹⁷⁴ Így a nyugati fu. csoport kikövetkeztethető alapalakja *deksam. Ettől a permi *das*,

m. *tíz*, *tízen*- alakokat elválasztották és árja alakokkal vetették egybe: av. *dasa*, skr. *daśa*, összet. *des* '10'.¹⁷⁵ Így még ma is, de azt látjuk, hogy a hetes, nyolcas, kilences, egyik tízes és a feles szám idg. eredetű. Kérdés tehát, hogy az azonos tárgykörbe tartozó szavak nem ugyanazon forrásból és időből valók-e, kérdés, hogy nem későbbi befolyás az, mely e szavak alakját megváltoztatta? Már Budenz feltételezte, hogy a tíz megjelenésére szolgáló *deksan*-típus azonos (fu. alapnyelvi) eredetű. Ő nem utalt az esetleges idg. etimonra, pedig azt már előtte fedezték fel,¹⁷⁶ mert korában a fu.-idg. összetevések hitelüket veszítették. Közös gyökér szerinte fu. *teksä, amelyhez f. *deksan*, zürj.-wotj. *das*, m. *tíz*, etc. *tízet*; vö. még *tízen*-egy '11', de *n*, itt valószínűleg lokativuszi rag, mint *huszonegyben*, de m. *húsz*, vog. *kus*, osztj. *kos*.

Így a következő szavak állnak egymás mellett: lp. *-kec*, md. E. *kso*, cser. *dä: kxšə*. Azon ősi idg. nyelvben, melyből ezen alakok származnak, a *k* hangot erős affrikataként ejtették, amelyet a finn-ugor alapnyelvben (ill. nyelvekben) *ks* kapcsolattal adtak vissza. Setälä úgy véli »dass hier ein Versuch vorliegt, das ieur. palatale *k* wiederzugeben.«¹⁷⁷ Vö. f. *paksu* 'dick', ói. *bahuš* 'dicht, viel', örm. *bazum* 'viel', gr. *παχύς* 'dick' idg. **bngu-*.¹⁷⁸

Ez valószínűnek látszik és hasonló hanghelyettesítést találunk a f. *seitsemän* szóban is, amely éppen úgy idg. eredetű (vö. 5. fejj. b.). A nyugati fu. nyelvcsoporthoz, amely a litván jövevényszavak felvételekor még együtt élt *ks* kapcsolatot találunk, de vannak cser. nyj. alakok, amelyekből a *k* hang kiesett. Így a magy. és permi nyelvekben a *k* hang esett ki, minek lehetőségét a cser. dialektusok bizonyítják, cser. C. attr. *kanDa's* stb. (FUF 12: 164) és amint a hetes számnál is láttunk (f. *seitsemän*, cser. M. *šišim*, m. *hét*). A *k* hang később vesztetett el a permi-ugor nyelvekből, amikor ezen nyelvek beszélői már külön éltek, mikor az *s* hangokra vonatkozó hangtörvények már nem hatottak. Mert máskülönben *daš v. *daž alakot kellene a permi nyelvekben találnunk, amint ezt a 'hét' jelölésére szolgáló alakok mutatják. A magy. nyelvi *z* a *tíz* szóban magánhangzók közötti helyzetben (ragozott alakokban *tízet*, *tizedes*, *tizek*) keletkezett, vö. *kelevész* ~ *kelevéz*. A *d* hangnak szókezdő helyzetben számtalanszor *t* felel meg: m. *tehén* 'Kuh', av. *daemi*,¹⁷⁹ m. *törvény* 'Gesetz': skr. *dharman*,¹⁸⁰ lp. *doervas* 'gesund'.¹⁸¹

Eddig nem tudták a m. *tíz* szót a permi *das* alakkal együtt megmagyarázni. Munkácsi szerint mindkettő

árja eredetű, de m. *tíz* egy másik iráni nyelvjárásból származik. Látjuk azonban, hogy egy magy. nyelvbeli elülső hangnak a permi nyelvekben gyakran egy hátsó hangrendű felel meg: m. *men-* 'gehen', zürj. *mun-*, votj. *min* 'id'; m. *lélek* 'Seele', zürj. *lol* 'Atem', votj. *lul* 'Seele'. Tudjuk, hogy egy magánhangzó palatális v. veláris voltát nem a permi nyelvekben található hangszín dönti el, hanem annak milyensége a finn, cser., magy. nyelvekben és a vog. nyelv tavdai dialektusában. Így a f. és magy. nyelvekben találjuk az elsődleges hangot, a permi nyelvekben csak a később kifejlődöttet. Bizonyára az árja nyelvek voltak befolyással amelyből a 'száz' és 'ezer' szók származnak.¹⁸²

Ugy látszik, hogy több számnév származik ugyanazon korból, melynek történeti háttere hiányzik, de az egy csoportból való átvétel e lehetőségét csak erősíti. Munkácsi más tíz jelentésű szavakat is árja eredetűnek vall, de ezen származtatás szintén megtámadható.

b.) idg. ^Adek. > f.-u. deks. : perm. *des + n.

Budenz szerint votj. *don* < *dosn. Mivel a votjában nincs egy ilyen *n* suffixum, Munkácsi feltételezte, hogy az *n* az átadó nyelvből való, ahol a ragozott alakokban található av. *dasānam* skr. *daṣānam* > *dosen > *dosn > *don*. Tekintetbe kell venni, hogy a finnben is előfordulnak ily ragozott alakok: *kole-kymmentä* '30' = három a tízesből. Az árja nyelvekben nem használatos azonban a dekiinált alak az alanyeset helyett és az *n* hang lehet eredeti fu. rag, amely lokativusi jelentéssel megtalálható a fu. nyelvekben.¹⁸⁴ Meg kell figyelni, hogy az *n*-es alakok csak negyventől használatosak, 20, 30 megjelölésére más szavak, 10 megjelölésére az *n* nélküli alak (*das*) használatos. Nem szól az idg. eredet ellen az sem, hogy a *don* magánhangzója veláris, mert, mint fent említettük, a magánhangzó finn, magy., vog. T. nyelvbeli hangszíne a fontos.¹⁸⁵ És a finnben *deksan*-t, magyarban *tíz*-et találunk. Így *das* a permi nyelvekben magánhangzója szempontjából újabb fejlemény. Az *o* hangzó *don*-ban qualitativ váltakozást mutat az egyszerű *s* a ragozott szó alakjai között.¹⁸⁶

c.) idg. men./mon- > f.-u.-men.

A 'tiz' megjelölésére szolgáló másik szó fu. *men permi. -*mīn*, vog. *pān*, ~ *mān* (*ātpān* ~ *ātmān*), m. -*ven* (és -*van* magánhangzó illeszkedés törvényei szerint) (*negyven*, *hatvan*). A szó tulajdonképpen jelentését a permi *kimin* 'wie viel' mutatja. Itt az alapjelentés 'Quantitāt, Mass'. Munkácsi szerint ezen szó a *māna*- Messen. Mass, Messung, Umfang, Grösse (Böthlingk—Roth: Skrt. 106. 5:720) átvétele.¹⁸⁷ Mi a meg nem határozott mennyiség jelentést azonban a nyugati idg. nyelvekben is megtaláljuk, bár egy *gh* suffixummal: gót. *manags*, ófn. ósz. *manag*, asz. *monig* 'viel, manch', óizl. *mengi*, ófu. *managi* 'Menge', óbg. *munogu* 'viel'¹⁸⁸ ezen *gh* suffixum nélkül, de megőrzött idg. *o* hanggal a finn nyelv germán jövevényszavában: f. *moni* 'mancher Pl. viele'¹⁸⁹ vö. még ír *menice*, *menice* 'häufig, reichlich', kymr. *mynych* 'frequenter'.¹⁹⁰ A tovább képzett alak is megvan: észt. *monikas* 'mancher'. Ujabban Munkácsi magy. -*ven*-t és fent felsorolt társait asszír *menu*, *minu* 'Zahl': *manu* 'zählen' szavakkal veti össze, amelyek közvetve, vagy közvetlenül származnak az asszír nyelvből,¹⁹¹ de nem jelöli meg a közvetítő nyelveket. Az árja nem jöhet tekintetbe, mert a finn-ugor nyelvekben elülső hangrendű magánhangzót találunk és azonkívül permi *i* megfelelője is rendszerint elülső magánhangzó a többi fu. nyelvekben: votj. *mīn*-, m. *mēn*- 'gehen', zürj. *sil*, m. *öl* 'Klaster' votj. *nil* 'Mädchen', f. *neite*.¹⁹² Így a szó eredetét az indogermánban ill. egy még idg. nyelvekben kell keresnünk, ahol a *mon*-|*men*- ablautolt alakok megvoltak.

Eddig még a f. *kymmenän*, md. *k'em'en'* etimológiája is megmagyarázatlan volt. U.i. a jövevény f. *deksan* csak összetett alakban a '8 és 9' megjelölését szolgálja, de már '10' megjelölésére, mint a többi fu. nyelvekben egy más szót találunk: f. *kymmenän*, md. *k'em'en'* A f. nyj. *kümme* mutatja, hogy a szóvégi *n* analogikus *kahdeksan* '8', *yhdeksän* '9' hatása alatt és ezt igazolja a md. alak is. Összetett szóként kell felfogni; az első rész *kym*-, a zürj. *kem*, *kim* 'ein gewisses Mass', votj. *kem* 'Mass, Zeit' és vog. *kem* 'Quantität, Art und Weise' szavakhoz tartozik, amelyek a permi nyelvekben nem török-tatár (csuv.) eredetűek,¹⁸³ mit az *e|o* hangváltakozás mutat: zürj. *kom* 'Zeit, Augenblick'.¹⁸⁴ Ezeknek megfelelője a f. *kym*-, md. *k'em'*- (permi *e|o* = f. *p*, vö. f. *pyky* 'Schneegestöber', md. M. *porf*, zürj. *purga* 'id' — f. *syntya* 'nasci', zürj. *sodni* 'sich vermehren' — f. *kymi* 'Fluss' votj. *kam*, zürj. *kom* 'id'. A f. *kymmenän* a md. *k'em'en'*, második része a fent tárgyalt m. -*ven*, vog. -*pān* ~ *mān* szavakhoz tartozik.

Jegyzetek.

¹ Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. Magyar szójegyzék és bevezetésül a kérdés története. Budapest. 1901. = AKE.

² Nincs említve pl. J. Grimm: Kl. Schriften II. 80 (1846), D. E. D. Europäus: Komparativ framställning etc. Helsingfors. 1853. H. Sweet: History of language. 1899. (Árjo-altáji theória.)

³ Über den Einfluss der german. Sprachen auf die finnisch-lappischen. Halle. 1870. 2—4.

⁴ Joh. Cuno: Forschungen auf dem Gebiete der alten Völkerkunde. I. Die Skythen. Berlin. 1871.

⁵ Ethnographia. V:1—25.

⁶ Vö. Schmidt József: EPhK. 27:690—700, Simonyi Zsigmond Nyr. 31:32—39.

⁷ MO. I:43—65.

⁸ NyK. 36:448—69. Erre felel Wiklund, NyK. 37:1—13 és Schmidt válasza NyK. 37:247—57. Ehhez még Paasonen FUF.

⁹ H. Hirt: Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat 7:13—31.

und ihre Kultur. Strassburg. 1905. 72. O. Schrader: Sprachvergleichung und Urgeschichte. II:523—5. (Proethnikus összefüggés.)

¹⁰ FUF. 18:216—31.

¹¹ Das finnisch-ugr. als Erkenntnisquelle etc. SA. aus Prace lingwisticzne ofariowane J. Baudouniowi de Courtenay. Krakov. 1921.

¹² WS. 12:58—62.

¹³ Jazyk i Literatura, (Leningrad) 1926. H. 1/2 63—9.

¹⁴ E. N. Setälä FUF. 12. 161 és köv.

¹⁵ J. Erdödi WS. Nyomtatásban.

¹⁶ Paasonen FUF. 8:75—77 (1908), 9:120—2. JSFOu. 34, 3., 6. Setälä JSFOu. 17, 3, 31 és köv. FUF. 8:77, Ung. Jb. 7:182—3, 8:298—308. vgl. doch.

¹⁷ Rob. Gauthiot MSL. 16 (1909):267—9.

¹⁸ Ariar und Finno—Ugren. Göttingen. 1922. = AU.

¹⁹ Nyr. 42:19, 52:65—7, 53:8—12, 55:131 f.

²⁰ FUF. 16:177—180 (1924), Die osset. Lw. im Ungar. Lund. Lpz. 1926.

²² Nyr. 37:387. és köv.

²² Nyr. Nyr. 37:387. és köv.

²³ Z. f. slav. Phil. 6 (1929): 205 és köv. 449 és köv.

²⁴ KSz. 1. 241. k.

²⁵ KSz. 1:245.

²⁶ KSz. 1:247—50.

²⁷ KSz. 19:1—23.

²⁸ FUF. 12:161. kk. (1912.)

²⁹ JSFOu. 30, 20, 1 kk. (1913—18.)

³⁰ Ung. Jb. 5:134—6; Die osset. Lw.

³¹ IF 48:223 kk.

³² REH. 6 (1927): 52—61.

³³ Ung. Jb. 4:225—6.

³⁴ Ibid. 226.

³⁵ A. Meillet: Les dialectes indo-européens.² Paris. Champion
Előszó.

³⁶ T. E. Karsten: Die Germanen (in Pauls Grundriss) Berlin
und Leipzig. 1928. p. 3.

³⁷ Setälä FUF. 12:161.

³⁸ A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest. 1930. p. 5.

³⁹ Ibid. 6. — Ha azonban Karsten azon állítása, hogy a finn nyelv oly germán jövevényszavakat mutat fel, melyekben még médiák vannak tenuisek helyett és idg. o, germ. a helyett, úgy a finn-ugor nyelvközösségnek már K. sz. e. 1000 évvel kellett feloszlania s így a fenti érintkezések ezen időbe helyezendők, de még a közös praeárja és árja érintkezések elé, tehát Kr. sz. e. 3000 évvel kellene finn-ugor népeket indogermán törzsek mellett keresnünk. T. E. Karsten Germanisch-finnische Lehnwortstudien 1915. (vö. Wiklund IF. 33), Fragen aus dem Gebiete der germ.-finn. Berührungen. 1922. passim. Germanen. 187. és Zum Anfangstermin d. germ.-finn. Berührungen. Helsingfors. 1922. (vö. Wiklund: M. Ebert Reallexikon d. Vorgesch. Berlin. 1925. Finno-Ugrier b., §. 10.

⁴⁰ Ugyanezen megállapításhoz jut, bár más alapon Norb. Jokl Balkangermanisches u. Germanisches im Albanischen. KNy. a Festschrift d. 57. Versammlung deutscher Philologen u. Fachmänner. 105—137. 1929. A szerző saját kiadásában.

⁴¹ Németh: Op. laud. 13—16.

⁴² Setälä Ung. Jb. 7:182. k.

⁴³ Lévy-Bruhl: Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures. Paris. Alcan. Passim. A palócoknál a múlt század végén csak ötig számoltak; hat már öt meg egy volt, hét = öt meg kettő, Findura J. Koszoru 1834:2:3.

⁴⁴ Das finnisch-ugrische als Erkenntnisquelle. 1921. pp. 111—2. KNy. a Festschrift Baudouniowi de Courtenay-ból. Krakkó.

⁴⁵ Origines ariacae. Lingvistisch—ethnologische Untersuchungen zur ältesten Gesch. d. arischen Völker u. Sprachen. Wien u. Teschen. 1883.

⁴⁶ WS. 12:60. k.

⁴⁷ Budenz József MUSz. pp. 839.

⁴⁸ Szinnyi J. NyH.⁴ Budapest. 1909. p. 145.

⁴⁹ Jokl. Op. laud. 111. Walde-Pokorny: Vgl. Wb. d. idg. Sprachen Bd. II:422.

⁵⁰ H. Jacobsohn AU. 250—1.

⁵¹ Budenz MUSz. 839. k.

⁵² Szilasi NyK. 30:207.

⁵³ Szinnyi NyH.⁴ p. 145.

- 54 Szinnyei: Fu. Sprwiss.² 1922. p. 93.
 55 Walde-Pokony: Op. laud. II:396—7.
 56 Ibid. 396.
 57 Lat. loquor=: lit léku; vö. lat liqueo 'flüssig sein': lit. lë-knas 'Morast', tö *leiq̄-.
 58 S. Feist: Got. Wb. ainlif alatt. W. von Helten IF. 18:106-9.
 59 Karl Oštir W. S. 5:217. kk.
 60 Ibid. 218. k. Miklosich Et. Wb. 245.
 61 WS. 5:220—1.
 62 Erdödi WS. (Nyomtatásban).
 63 WS. 5:220.
 64 Miklosich Op. laud. 156. Idézi Oštir.
 65 Ibid. 245.
 66 Budenz MUSz. 490, 508.
 67 Budenz NyK. 6:454. k. MUSz. 506—8.
 68 Paasonen NyK. 41:378.
 69 Hunfalvy NyK. 11. Szótár 143.
 70 Szilasi NyK. 25:330.
 71 NyK. 6:454—5, 11 Szótár 143, 25:330, 41:378.
 72 N. Anderson: Studien 230. k.
 73 NyK. 37:10.
 74 Anderson Op. laud. 231.
 75 Budenz Loc. cit.
 76 Anderson Op. laud. 230. k.
 77 Walde-Pokornynál hiányzik.
 78 Brugmann-Delbrück Grdr. II, 2, 720.
 79 Fr. Kluge: Et. Wb. d. d. Sp.¹⁰ *halb*, - *halb* alatt.
 80 Brugmann-Delbrück Op. laud. II, 2, 928.
 81 Régi irodalom Munkácsinál ÁKE. 340. Ujabb: Munkácsi KSz. 13:350 kk. 19:10 kk. Szinnyei NyK. 33:476—8. Setälä FUF 12:166—71, Th. Korsch JSFOu. 30, 20, 1—7. Jacobsohn AU. 54 k. 163, 177, 181. Munkácsi KCsA. 2:42—64. Markwart Ung. Jb. 68—79. a hét napjaira vonatkozólag.
 82 Munkácsi Nyr. 54:31.
 83 Kálmány L.: A hold nyelvhygómányainkban. Budapest. 1887. p. 4.
 84 Paasonen NyK. 39:347—8.
 85 Szilasi NyK. 30:315.
 86 Hunfalvy NyK. 11. Szótár 131.
 87 Patkanov NyK. 31:424—5.
 88 A.Castrén: Ostj. Sprachlehre Ahlquist: Über die Sprache der Nordostjaken 143—5.
 89 Ahlquist Wog Wörterverzeichnis. 11, 12. Munkácsi Ethnographia 9:145. kk.
 90 Aug. Wilh. Hupel: Topographische Nachrichten von Lief und Ehistland. Riga. 1774—82. III:366. Idézi Hunfalvy NyK. 9:17. Vö. Hunfalvy Nyr. 1:26, 2:122.
 91 K. Weinhold: Über die deutsche Jahrteilung, Kiel. 1862.

Die deutschen Monatsnamen. Halle. 1864. Altnordisches Leben. S. 371. kk. Gustav Bilfinger: Untersuchungen über die Zeitrechnung der alten Germanen. Stuttgart. 1899. Passim.

⁹² Germania c. XI. vö. *Weihnachten, Fastnachten*.

⁹³ Bilfinger: *Op. laud.* 7.

⁹⁴ *Ibid.* 4.

⁹⁵ Hunfalvy: *Utazás a Balti-tenger vidékén* II:15, 186. == NyK. 9:18. N. 1.

⁹⁶ Munkácsi ÁKE. 339. Beke Ödön KSz. 13:117.

⁹⁷ Munkácsi KSz. 19:11.

⁹⁸ Y. Wichmann: *Die tschuwass. Lehnwörter in den perm. Spr.* 1903. 43.

⁹⁹ Ezen szó jelentése 'váltakozás'. »Wechsel des Mondes« fontos volt a tengeri népek számára. A szó már germán időkben megvolt. T. E. Karsten: *Die Germanen*. 85. 86. j. 1., Hoops: *Reallexikon* 3:314.

¹⁰⁰ KSz. 19:17—19.

¹⁰¹ KSz. 13:351. KCsA.2:48.

¹⁰² Fleet: *Journal Royal Asiatic Society* 1912:1043. IV. 1. Erre a tanulmányra Jules Bloch (Paris) hívta fel figyelmemet.

¹⁰³ *Encyclopedia Britannica. calender és week* szók alatt. Bizonyított dolog, hogy a babiloniaknál a leghosszabb nap tartama tévesen 14 h 25 m volt (14 h. 24 m. helyett). Az indeknél is: Jacobi ZDMG. 74:261.

¹⁰⁴ J. Hehn: *Siebenzahl und Sabbat bei den Babyloniern und im alten Testament*. Leipzig. 1907. B. Landsberger: *Der kultische Kalender der Babylonier und Assyrer*. Leipzig. 1915. Idézi Munkácsi KSz. 19:14, 16.

¹⁰⁵ Wislocki: *Aus dem Leben der Magyaren*. 1893. 153. Katona Lajos Irodalmi tanulmányok. I:345—7. == *Ethnographia* 1905. — *Ethnographia* 1910. 1—3. füzet. 1912:96—100, 1913:90—95. Katona szerint ez a keddi boszorkány szt. Anna. Arra is kell azonban utalni, hogy az összetéban van egy Mária-nap (mairäm-bon), mely azonban péntekre esik. Ung. Jb. 9:78. Mióta?

¹⁰⁶ *Bibliográfia: Ethnographia* 1913:90—95. Bilfinger: *Op. laud.* 38. k. Rochholz: *Deutscher Glaube und Brauch*. 67—9. KM. Meyer: *Altgerm. Religionsgesch.* 1910. 290.

¹⁰⁷ Fr. Rolf Schröder: *Altgerm. Kulturprobleme*. Berlin. 1929. 87—89. Edények 2 istennő és 5 isten képével (1. sz. Kr. sz. u.).

¹⁰⁸ *Ibid.* 90.

¹⁰⁹ Melich: *Szláv jövevényszavaink*. Bp. 1905. Ismeretes még, hogy árja befolyás alatt személyesítették meg a finn-ugor népek a holdat. Kálmány: *Op. laud.* 10, 12, 20.

¹¹⁰ Melich: *Op. laud.* 275.

Munkácsi. KSz. 13:354, 19:22, 29.

¹¹² Jos. Markwart Ung. Jb. 9:77. k. 72.

¹¹³ I. ÁKE. 340—2.

¹¹⁴ Cser. Szilasi NyK. 30:207—8.

- 115 Budenz MUSz. *hét* szó alatt.
- 116 Setälä: Yhteissuomalaisten klusiilien historia. Helsingfors. 1890—91. 129, 145. Idézi Munkácsi AKE. 344. vö. Korsch JSFOU. 30, 20, 6. Szerinte f. *seitsemän* < *septó-mos (gr.
- 117 Castrén: Ostj. Sprachlehre. 34, 88. Idézi Munkácsi AKE 345.
- 118 Setälä FUF. 12:166.
- 119 Jacobsohn AU. 172.
- 120 Szinnyei: Finn-ugr. Sprwiss. 23.
- 121 Munkácsi KSz. 4:381.
- 122 Tomaschek SB. d. Wiener Akad. 117 (1888):1, 13. Setälä FUF. 8:77. kk. Jacobsohn AU. 164.
- 123 NyK. 33:476. k.
- 124 FUF. 12:1166. kk.
- 125 AU. 177. kk.
- 126 Vö. azonban Gomboz NyK. 35:109. k.
- 127 Szinnyei NyK. 33:476—8.
- 128 Jacobsohn: AU. 178—180.
- 129 Gesch. d. Namen d. Wochentage. Z. f. vgl. Wortforschung. I:150—193.
- 130 Pauly: Realencyklopedie *ἑβδομη* szó alatt.
- 131 Schrader RL.² II:664—5.
- 132 O. Schrader: RL.² *zahlen* alatt 2—4. §§.
- 133 A. Meillet: Einführung in die vgl. Gr. d. idg. Spr. pp. 252. A. Nehring WS. 12:262—3.
- 134 Ernst Cassirer: Philosophie d. symbolischen Formen. Berlin. 1923. Bd. I. p. 188. Zeit der sinnlichen Anschauung.
- 135 Pedersen KZ. 32:271. V. Pisani IF. 47:41.
- 136 Schrader: Op. laud.
- 137 H. Möller: Semitisch und Indogermanisch. 1908. Ciardi-Dupré: Giorn. as. ital. 17:335—43.
- 138 O. Bremer Streitbergfestgabe Lpz. 1924. p. 20. Fr. Kluge: Deutsche Sprachgesch. p. 68.
- 139 Sigm. Feist: Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen. Berlin. 1913. p. 272.
- 140 Lévy-Bruhl: Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures. Paris. Alcan. Passim.
- 141 V. Gardthausen: Die röm. Zahlzeichen GRM. 1:404.
- 142 Hunfalvy NyK. 9:15. kk.
- 143 Szilas Nyr. 12:1. kk.
- 144 Munkácsi utal arra, hogy a fu. nyelvek keleti csoportjaiban hatvanas számrendszer nyomai találhatók. KSz. 19.
- 145 P. Persson: Jdg. Wortforschung. 503. 1. jegyzet. Sigm. Feist: Etym. Wb. d. got. Sp. *ainlif* és *leih van* alatt.
- 146 Andr. Heusler: Aisl. Gr. §. 291. A. 2.
- 147 Sigm. Feist: Loc. cit.
- 150 Munkácsi AKE. 660. 2. j. Vö. azonban Beke Nyr. 48:60. k. de Szinnyei Nyr. 48:56. k.

- 151 AKE. 660. 660. j. 1.
- 152 Erdödi JF. 48:223—5. Vö. MNy. 25:408.
- 153 A. Nehring WS. 12:274.
- 154 Withney: Ind. Gr. 173. Thumb-Hirt: Hdb. d. Skrt.² I:260.
- 155 Wackernagel: Ai. Gr. III:386—9.
- 156 Delbrück: Ai. Syntax p. 137.
- 157 Beames: Compar. Grammar of the modern aryan lang. of India. II:134.
- 158 Meng-Güthling: Gr. Wb. Berlin. 1910.
- 159 H. Hirt: Idg. Gram. 3:211.
- 160 Kühner-Blass: Ausführliche Gr.₃ I:630.
- 161 Brugmann-Delbrück: Grdr. II, 2, 28.
- 162 K. E. Georges: Lat. u. deut. Wb. II:2313, 3301. Brugmann-Delbrück: Op. laud. II 2, 28.
- 164 Andr. Heusler: Altisl. Gr. §. 219. Ann.
- 165 O. Bremer: Op. laud.
- 166 Vö. fent és AKE. 606. N. 1.
- 167 Die primitive Kultur des turko-tatarischen Volkes Budapest. 1879. p. 115.
- 168 Munkácsi BSz 1915:46.
- 169 J. Halévy KSz. 2:93.
- 170 Vö. 6. fej. és Budenz MUSz. p. 221.
- 171 E. N. Setälä: FUF. 12:165.
- 172 IF. 22:346. Az összetett alakhoz vö. még J. Halévy KSz. 2:93.
- 173 D. E. D. Europäus: Komparativ framställing of de finsk—ungerska språkens etc. Helsingfors. 1853. p. 14. k. Idézi Setälä FUF. 12:163—4. vö. Jacobsohn AU. pp. 171—3. Joh. Gustav Cuno: Forschungen auf dem Gebiete der alten Völkerkunde I. Die Skythen. Berlin. 1871.
- 174 FUF. 12:163. kk.
- 175 AKE. tíz alatt.
- 176 MUSz. 221.
- 177 FUF. 12:165. k.
- 178 Theodor Korsch: JSFOn. 30, 2, 7.
- 179 Munkácsi AKE. p. 596.
- 180 Ibid. p. 610.
- 181 Setälä Ung. Jb. 8:302.
- 182 Szinnyi: Fu. Sprwiss. p. 94.
- 183 Munkácsi Op. laud. 604.
- 184 Szinnyi Op. laud. 55.
- 185 Ibid. 44.
- 186 Ibid. 46.
- 187 Munkácsi AKE. 605.
- 188 Walde-Pokorny: Vgl. Wb. II:268.
- 189 T. E. Karsten: Germanisch-finnische Lehnworstudien. Helsingfors. p. 109.
- 190 Fick: Vgl. Wb.⁴ II:210.

¹⁹¹ AKE. 606—7.

¹⁹² KSz. 19:8—9. vö. KSz. 12:261—7 (más asszír jövevény-szavakról).

¹⁹³ Karjalainen MSF. 23:163.

¹⁹⁴ Jacobsohn AU. 30.

Forrásmunkák és címük rövidítése

a) *Folyóiratok.*

Budapesti Szemle = BSz.

Ethnographia.

Egyetemes Philologiai Közlöny.

Finnisch—ugrische Forschungun nebst Anzeiger = FUF,
Anz d. FUF.

Germanisch—romanische Monatschrift.

Indogermanische Forschungen = IF.

Journal Engl. Germ. Phil.

Journal de la Société Finno—Ougrienne (Suomalais—
Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja = JSFOu.

Journal Royal Asiatic Society.

Keleti Szemle (Revue Orientale) = KSz.

Kőrösi Csoma Archivum = KCsA.

Magyar Nyelv = MNy.

Magyar Nyelvőr = Nyr.

Mémoires de la Société Finno—Ougrienne (Suomalais—
Ugrilaisen Seuran Toimituksia) = MSF.

Mémoires de la Société Linguistique de Paris = MSL.

Le Monde Oriental = MO.

Nyelvtudományi Közlemények = NyK.

Revue des Etudes Hongroises et Finno—Ougriennes
= REH.

Sitzungsberichte d. kais. Akademie d. Wissenschaften in
Wien. Phil.-hist. kl.

Ungarische Jahrbücher = Ung. Jb.

Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu
Dorpat.

Wörten und Sachen = WS.

Zeitschrift d. deutschen morgenländischen Gesellschaft
= ZDMG.

Zeitschrift für slavische Philologie.

Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung.

Zeitschrift für vergleichende Wortforschung.

b) *Szótárak, nyelvtanok és egyéb tudományos munkák.*

Ahlquist, Aug.: Über die Sprache der Nordostjaken.

Ahlquist, Aug.: Wogulisches Wörterverzeichnis.

Anderson, Nicolai: Studien zur Vergleichung d. idg. u. ugro—finn. Spr. Dorpat. 1879 = Verhandlungen d. gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Bd. IX.

Beames: Comparat. Grammar of the modern aryan lang. of India.

Bilfinger, Gustav: Untersuchungen über die Zeitrechnung d. alten Germanen. Stuttgart 1899.

Brugmann—Delbrück: Grundriss d. vgl. Gram. d. idg. Spr.² Strassburg. 1897.

Burgmann, K.: Kurze vgl. Gram. d. idg. Spr. Berlin u. Leipzig. 1922. Anastatischer Neudruck.

Budenz, József: Magyar—ugor összehasonlító szótár. Budapest. 1873—81. = MUSz.

Cassirer, Ernst: Philosophie der symbolischen Formen. Bd. I. Berlin. 1923.

Castrén: Versuch einer ostjakischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnis hg. v. Schiefner. St. Petersburg. 1858. (C.: Nord. Reisen Bd. 10.)

Joh. Gustav Cuno: Forschungen auf dem Gebiete d. alten Völkerkunde. I. Die Skythen. Berlin. 1871.

Delbrück: Altind. Syntax. Halle. 1883. (Bd. V. d. Syntaktischen Forschungen.)

Ebert, M.: Reallexikon d. Vorgesch. Berlin 1925.

Europäus, D. E. D.: Komparativ framställning of de finsk—ungerska språkens räkneord till bevis för Ungarnes stammvörvandtskap med Finarne, och den indogermanska folkstammens urvörvandtskap med finsk—ungerska. Helsingfors. 1853.

Feist, Sigm.: Kultur, Ausbreitung und Herkunft d. Indogermanen. Berlin. 1913.

Feist, Sigm.: Etym. Wörterbuch d. gotischen Sprache.² Berlin.

Festschrift: Thomsen 1912.

Fick, Aug.: Vgl. Wörterbuch d. idg. Spr.⁴ bearb. von Bezenberger, Fick u. Stokes. Göttingen. 1890.

Georges, K. E.: Ausführliches lat.—deut. Hwb.⁶ Lpz. 1869.

Gourmont, Rémy: Esthétique de la langue française. Paris. Mercure de France.

Hehn, J.: Siebenzahl und Sabbat bei den Babyloniern und im alten Testament. Lpz. 1907.

Heusler, Andr.: Altisländische Gram. Halle a. S.

Hirt, H.: Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur. Strassburg. 1905.

Hirt, H.: Indogermanische Grammatik. Heidelberg. 1921. (Sammlung idg. Lehrbücher I. Abt. I., 13.)

Hunfalvy, Pál: Utazás a Balti-tenger vidékén.

Hupel, Aug. Wilh.: Topographische Nachrichten aus Lief- und Ehistland. I.—III. Riga. 1774—82.

Jacobsohn, H.: Arier und Ugrofinnen. Göttingen. 1922. = AU.

Jokl, Norbert: Das finnisch—ugrische als Erkenntnisquelle für die ältere idg. Sprachgesch. KNY. a Prace lingwistyczne ofariowane Janowi Baudouniowi de Courtenay. Krakow. 1921.

Jokl, Norbert: Balkangermanisches und Germanisches im Albanischen. KNY. a Festschrift d. 57. Versammlung deutscher Philologen u. Fachmänner. pp. 105—137. 1929. A szerző saját kiadásában.

Kálmány, Lajos: A hold nyelvhagyományainkban. Budapest. 1887. Ért. a ny. és szt. köréből.

Karsten, T. E.: Germanisch—finnische Lehnwortstudien. Helsingfors. 1915. (Acta Soc. Scient. Fennicae. Tom. XLV. No. 2. 4.)

Karsten, T. E.: Fragen aus dem Gebiete d. germ.—finn. Berührungen. Helsingfors. 1922. (Översikt ov. Finska Vetenskapens Förh. Bd. LXIV. Avd. No. 3.)

Karsten, T. E.: Zum Anfangstermin d. germ.—finn. Berührungen. Helsingfors. 1922. (Soc. Scient. Fenn. Comm. Human. Litt. I., 2.)

Karsten, T. E.: Die Germanen (Pauls Grdr.) Berlin u. Leipzig. 1928.

Katona, Lajos: Irodalmi tanulmányok. Bp.

Kluge, Fr.: Deutsche Sprachgesch.

Kluge, Fr.: Etym. Wb. d. d. Sp.⁹

Kühner—Blass: Ausführliche Gr.

Landsberger, B.: Der Kultische Kalender der Babylonier und Assyrer. Lpz. 1915.

Lévy—Bruhl: Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures. Paris. Alcan.

Meillet, A.—Pritz: Einführung in die vgl. Gr. d. idg. Spr. Lpz. und Berlin. 1909.

Meillet, A.: Les dialectes indo-européens.² Paris. Champion.

Melich, J.: Szlav jövevényszavaink. Budapest. 1905.

Meng—Güthling: Griechisches Wb. Berlin. 1910.

Meyer, K. M.: Altgerm. Religionsgesch. 1910.

Miklosich, Franz Ritter v.: Etymologisches Wb. d. slav. Spr. Wien. 1880.

Möller, H.: Semitisch und Indogermanisch I. 1907. Kopenhagen.

Munkácsi, Bernát: Árja és kaukázusi elemek a finn

- magyar nyelvekben I. Magy. szójegyzék. Bp. 1901.
= AKE.
- Németh, Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930.
- Pauly: Realencyklopedie d. klass. Altertumswiss.
- Penka, Karl: Origines ariacae. Linguistischethnologische Untersuchungen zur ältesten Gesch. d. arischen Völker u. Sprachen. Wien u. Teschen. 1883.
- Penka, Karl: Die Herkunft d. Arier. 1886.
- Persson, P.: Beiträge zur idg. Wortforschung. Upsala. 1912.
- Räsänen, Martti: Die tschuwassischen Lw. im Tschechremissischen. Helsinki 1920 = MSF XL. VIII.
- Rochholz: Deutscher Glaube und Brauch.
- Schrader, O.: Sprachvergleichung und Urgeschichte.
- Schrader—Nehring: Reallexikon d. idg. Altertumskunde. II. Bde. 1917—23. Berlin. Lpz.
- Schröder, Franz Rolf: Altgermanische Kulturprobleme. Berlin. 1929.
- Setälä, E. N.: Yhetesuomalaisten klusiilien historia. Helsingfors. 1890—91.
- Sköld, H.: Die ossetischen Lw. im Ungarischen. KNy. a Lunds Universitets Arsskrift N. F. Ävd. I. Bd. 20. No. 4. Lund és Lpz.-ból.
- Stackelberg, R. R.: Iran—finn kapcsolatok a szókinésben. (Oroszul.) 1893.
- Streitbergfestgabe. 1924. Lpz.
- Sweat: History of language. 1897.
- Szinnyei: Nyelvhasználat⁴ Bp. 1909.
- Szinnyei, J.: Finnisch—ugrische Sprachwiss.² (Sammlung Götschen No. 463.) Berlin. 1922.
- Tacitus: Germania.
- Thomsen, V.: Über den Einfluss d. germ. Spr. auf die finnisch-lappischen. Halle. 1870.
- Thumb-Hirt: Handbuch des Sanskrit.²
- Vámbéri, A.: Die primitive Kultur des turko-tatarischen Volkes. Bp. 1879.
- Wackernagel: Altind. Syntax. Göttingen. Bd. I. 1896. Bd. II. 1905.
- Walde—Pokorny: Vgl. Wb. d. idg. Spr. Bde. I. II. Berlin. 1926—7, 1928.
- Weinhold, K.: Über die deutsche Jahrteilung. Kiel. 1862.
- Weinhold, K.: Die deutschen Monatsnamen. Halle. 1864.
- Wichmann, Y.: Die tschuwass. Lw. in den permischen Spr. 1903.
- Withney: Indische Grammatik.
- Wlislocki: Aus dem Leben der Magyaren. 1893.

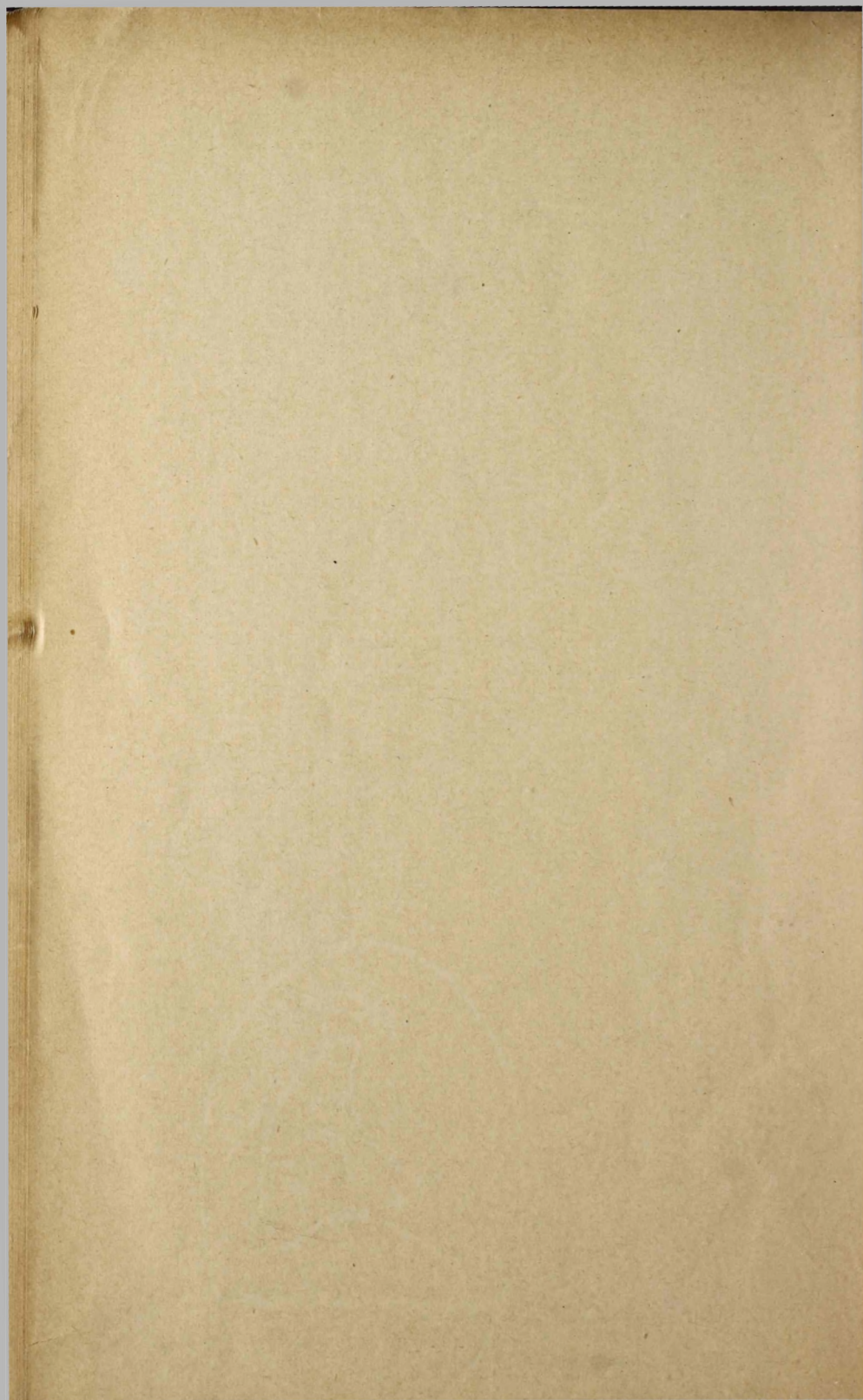
Tartalomjegyzék

Előszó	3
Rövidítések és fonétikai jelölések	4
1. A kutatás a XX. sz.-ban és a számnevek	5
2. Feltételek és eredmények	8
3. 'Olvas, számol, szám, tíz'	10
4. Idg. pol- 'Seite, Hälfte' > F.U.	12
5. A hetes szám	14
6. Idg. '8=2-10, 9=1-10' > fu.	20
7. A 'tíz' jelölése	23
Jegyzetek	27
Bibliográfia	31
Német kivonat mellékelve	

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 9139/639 1953. sz.

1000

- dése. (Ignaz Aurel Fessler's Leben und schöngeistiges Wirken.) 1915. 2.50 P
- XV. *Mornau József*: A szeghegyi német (rajnai frank) nyelvjárás hangtana. [Lautlehre der deutschen (rheinfränkischen) Mundart von Szeghegy (Kom. Bács.)] 1915. 2.50 P
- XVI. *Hollaender Rózsi*: Déry Julianna (1864—1899) élete és költészete. (Julianne Déry's Leben und Dichten, 1864—1899.) 1915. 2.— P
- XVII. *Zuber Marianne*: A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig. (Geschichte der ungarländischen deutschen Zeitschriften bis 1810.) 1915. 3.— P
- XVIII. *Happ József*: Béb község német (középbajor) nyelvjárásának hangtana. [Lautlehre der deutschen (mittelbayrischen) Mundart der Gemeinde Béb (Kom. Veszprém).] 1915. 3.— P
- XIX. *Dr. Weber Arthur*: A szepesi nyelvjárás tanulmányozás története. (Geschichte der Zipser Dialektforschung.) 1916. 1.50 P
- XX. *Várady Imre*: Gellert hazánkban. (Gellert in Ungarn.) 1917. 3.— P
- XXI. *Pausz Gabriella*: Nemes Artner Mária Terézia (1772—1829) és írói köre. [Marie Therese von Artner (1772—1829) und ihr literarischer Kreis.] 1917. 3.50 P
- XXII. *Szilasi Klára*: Stöckel Lénárd Zsuzsanna-drámája és a bártfai német iskolai színház a XVI. században. [Leonhard Stöckels Susanna-Drama und das deutsche Schuldrama in Bartfeld (in Ungarn) im 16. Jahrhundert.] 1918. 3.50 P
- XXIII. *Pukánszky Béla*: Herder hazánkban. I. Herder és a népies irány. (Herder in Ungarn, I. Herder und die volkskundliche Richtung.) 1918. 3.— P
- XXIV. *Szepessy Ilona*: Grubenfelsi Gruber Károly Antal hazai német író élete és irodalmi működése. (Leben und literarisches Wirken des deutsch-ungarischen Schriftstellers Karl Anton Gruber von Grubenfels.) 1919. Elfogyott. Vergriffen.
- XXV. *Schmidt Gizella*: Szepesi német népdalok és népies énekek. (Zipser deutsche Volkslieder und volkstümliche Lieder.) 1919. Elfogyott. Vergriffen.
- XXVI. *Nagy Anna*: Heine balladaköltészete és hatása a magyar balladára. (Heines Balladendichtung und sein Einfluss auf die ungarische Balladé.) 1919. 3.— P
- XXVII. *Gerő Zsófia*: Hartmann Móric mint politikai költő, különös tekintettel a magyarsághoz való viszonyára. (Moritz Hartmann als politischer Dichter und sein Verhältnis zum Ungarum.) 1919. Elfogyott. Vergriffen.
- XXVIII. *Csallner Frigyes*: Az analogikus vonások Jörg Wickram regény-motívumaiban. (Die analogen Züge in den Romanmotiven J. W.-s.) 1919. Elfogyott. Vergriffen.
- XXIX. *Dr. Pukánszky Kádár Jolán*: A pesti és a budai német színház története. II. rész. 1812—1847. (Gesch. des deutschen Theaters in Pest und Ofen. II. Teil 1812—1847.) 1923. 4.50 P
- Dr. Koszó János*: Fessler Aurél Ignác, a regény- és történetíró.
- XXX. A felvilágosodástól a romantikáig. (Aurel Ignaz Fessler, der Ro-

manschriftsteller und Historiker. Von der Aufklärung bis zur Romantik.) 1923. 4.50 P

- XXXI. *Dr. Pukánszky Béla*: A magyarországi német irodalom története. - A legrégebb időktől 1848-ig. (Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn. Von den ältesten Zeiten bis 1848.) 1926. 3.— P
- XXXII. *Flórián Kata*: A kassai német színészet története 1816-ig. (Geschichte des Kaschauer deutschen Theaters bis 1816.) 1927 3.— P
- XXXIII. *Bernfeld Magdolna*: A németség Jókai Mór megvilágításában. (Das Deutschtum bei Maurus Jókai.) 1927. 3.— P
- XXXIV. *Basch F. Antal*: Preyer Nep. János. Egy elfeledett bánáti német író. (Johann Nep. Preyer. Ein vergessener Banater deutscher Schriftsteller.) 1927. 3.50 P
- XXXV. *Neuhauser Frigyes*: A zirci német nyelvjárás hangtana. (Lautlehre der d. Mundart von Zirc.) 1927. 2.— P
- XXXVI. *Márer Erzsébet*: Schiller és a fiatal Nietzsche szellemtörténeti kapcsolatai. (Geistesgeschichtl. Berührungen zw. Schiller u. dem jungen Nietzsche.) 1928. 2.— P
- XXXVII. *Kurzweil Géza O. S. B.*: A forma mint kifejezőeszköz Klopstock ódaköltészetében. (Die poetische Form als Ausdrucksmittel in Klopstocks Odendichtung.) 1928. 3.— P
- XXXVIII. *Dr. Hermann Egged*: A bátaszéki németek és népdalaik. (Die Deutschen von Bätaszék und ihre Volkslieder.) 1929. 4.50 P
- XXXIX. *Vass Klára*: Buda német utcanevei. A Vár és Ujlak utcanevei 1696—1872. (Ofens deutsche Gassennamen. I. Die Gassennamen der Stadtteile Festung und Neustift von 1696—1872.) 1929. 4.— P
- XL. *Vaiter Ilona*: A soproni német színészet története 1841-ig. (Geschichte des deutschen Theaters in Sopron-Oedenburg bis 1841.) 1929. 3.50 P
- XLI. *Eszterle M. Edit*: A budakeszi német nyelvjárás hangtana. (Lautlehre der deutschen Mundart von Budakeszi.) 1929. 3.— P
- XLII. *Weidlein János*: A murgai német nyelvjárás alaktana. [Formenlehre der deutschen Mundart von Murga. (Kom. Tolna.)] 2.50 P
- XLIII. (Befindet sich im Druck.)
- XLIV. *Berzenczey Margit*: Wildgans-tanulmányok (Wildgans-Studien). 1930. 3.— P
- XLV. *Osztern Rózsa*: Zsidó újságírók és szépírók a hazai németnyelvű időszaki sajtóban a »Pester Lloyd« megalapításáig, 1854-ig. (Jüdische Journalisten u. Schriftsteller in der deutsch-ung. periodischen Presse bis zur Gründung des »Pester Lloyd«, 1854.) 1930. 3.— P
- XLVI. *Momberger Ulrik*: A hazai német naptárirodalom története 1821-ig. (Gesch. d. deutschen Kalenderliteratur bis 1821.) 1931 2.— P
- XLVII. *Szemző Piroska*: Német írók és pesti kiadók a 19. sz.-ban (1812—1878). (Deutsche u. öst. Dichter u. ihre Pester Verleger im 19. Jh. 1812—1817.) 1931. 3.50 P
- XLVIII. *Erdődi József*: A finnugor és indogermán népek legrégebb érintkezésének néhány bizonyítéka (Einige Beweise für die ältesten Berührungen zw. den finnischugrischen u. indogerm. Völkern.) 1931 2.50 P